

Senyoriu, sal i safrà. Economia regional i oligarquies urbanes a la vila i comtat de Cardona a l'alba del 1400

Andreu GALERA I PEDROSA
Arxiu Municipal de Cardona

MARTÍ I I ELS SENYORS DELS CARDS

L'any 1397, Martí I retornava de Sicília per fer-se amb les regnes del reialme heretat del seu difunt germà Joan I. Entre els nobles que l'acompanyaren en aquell viatge per la Mediterrània, es trobava el jove Joan de Cardona, el fill primogènit del comte Hug Folc II de Cardona i la seva segona muller, Beatriu de Luna Xèrica i Aragó (una néta de Jaume I). Nascut l'any 1375, la seva infantesa, adolescència i joventut havien coincidit amb el zenit i l'ocàs vital del seu pare. En el decurs de les quasi set dècades que abasta el llarg govern d'Hug II (1334-1400), setzè vescomte de Cardona, la casa vescomtal havia assolit la màxima dignitat nobiliària del Principat, reservada en principi als membres de la casa reial. El mateix any del naixement de Joan de Cardona i amb data del 4 de desembre, el rei Pere III havia enaltit el vescomtat de Cardona en comtat, per equiparar-lo així amb els casals comtals d'Empúries, Prades, Urgell i Pallars.¹

Recordem que en el decurs dels regnats de Jaume II, Alfons I i Pere III només van ser creats, a més dels atorgats als fills reials, cinc títols comtals, únicament quatre dels quals foren perdurables (Ribagorça, Prades, Urgell i Cardona), si n'excloem el d'Osona. Més concretament, els títols comtals atorgats per Pere III només van ser dos: el d'Osona, el 1356, per al fill segon de Bernat de Cabrera (anul·lat i confiscat el 1366, quan el gran privat va caure en desgràcia) i el de Cardona. Entre les raons donades pel monarca a l'hora d'atorgar aquest nou títol s'esmentaven, en primer terme, els grans i notables serveis que el vescomte i els seus predecessors li havien prestat, a més de la seva lleialtat. I, en segon terme, l'amplitud dels seus dominis jurisdiccionals que, amb una extensió de 1.952 km², significaven vora del sis per cent de la Catalunya actual.

En els anys següents, el comte Hug II va mantenir la seva influència a la cort reial, on va ser un dels consellers més escoltats per Pere III en els darrers dies de la seva vida. Aquesta situació es va mantenir en el regnat de Joan I, alhora que va incrementar el seu patrimoni en rebre successivament, entre 1381 i 1386, el vescomtat de Vilamur i la baronia de Bellpuig de mans del seu oncle matern, Ramon d'Anglesola.

El maig de 1392, quan tenia disset anys, Joan de Cardona s'havia esposat amb Joana de Gandia,

1. Joan SERRA VILARÓ, «Els senyors de Cardona», a *Història de Cardona*, vol. 1, Tarragona, Sugrañes, 1966, p. 298-371; Santiago SOBREQÜÉS, *Els barons de Catalunya*, 4a ed., Barcelona, Vicens Vives, 1989, p. 170-175.

filla d'Alfons d'Aragó, altrament dit el Vell, comte de Ribagorça i Dènia i marquès de Villena (i a partir del 1399, duc de Gandia), casament que refermava el parentiu familiar dels Cardona amb les nissagues de sang reial, en ser Joana besneta de Jaume II.² Ben aviat, Joan començaria a intervenir en les tasques de govern per delegació del seu pare, donada la seva edat avançada. Això explica la seva presència en l'estol reial que portava el monarca vers el Principat des de Sicília.

Tot i la diferència d'edat entre ambdós, el jove no va trigar a guanyar-se la confiança del nou rei, que en arribar al Principat va comunicar al comte Hug II la voluntat d'investir el seu fill Joan amb l'almirallat. Recordem que la comandància suprema de l'armada reial havia estat conferida, l'any 1364, a Hug II per Pere III després de la caiguda en desgràcia del privat Bernat de Cabrera. El llavors sexagenari Hug II acceptà de bon grat la voluntat reial i el 1397 el seu fill era designat nou almirall de la Corona. Els favors reials, però, no s'aturaren aquí, ja que l'any 1399, el mateix dia de la coronació, el rei l'armava cavaller, per portar després l'espasa reial en la comitiva.

Un any després, l'agost de 1400, el vell comte Hug II moria i Joan esdevenia el nou senyor de Cardona. I, per això mateix, adoptava el cognom de Ramon Folc, amb referència als seus cèlebres rebesavis. A la dècada següent, Joan Ramon Folc I va ser omnipresent com a almirall i conseller reial en els principals successos polítics i militars esdevinguts en vida del rei Martí I, així com en els successos després de la seva mort. L'any 1409, ell i el seu germà, Antoni de Cardona, acompanyaven Martí I en l'expedició de Sardenya i combatien amb ell a Sanluri, on havia de morir el primogènit de la Corona. I l'any següent veien morir el seu rei amb l'inici de l'Interregne, en què tots dos germans determinaren la sort del reialme amb la seva aposta pels Trastàmara.³

No és, però, l'objectiu d'aquesta comunicació biografar la personalitat del segon comte de Cardona en relació amb Martí I i les vicissituds del seu regnat, ara quan tot just commemorem el sisè centenari de la seva mort. Ben al contrari, volem estudiar aquí els homes i les dones que s'aplegaven sota la seva jurisdicció a l'interior de les muralles de la vila del seu castell de Cardona, amb una atenció especial al nucli de famílies que encapçalaven la representació d'aquesta reduïda comunitat vilatana en relació amb les dues gràcies aconseguides del comte i el rei en temps de Martí I. Ens referim, per un costat, a la recuperació dels drets sobre la sal de Cardona, resolta l'any 1403 pel comte, i, per l'altre, a la concessió de privilegi de fira, lliurada pel rei, l'any 1405. Dues fites que ens permetran aprofundir en la dinàmica social d'aquesta elit urbana i en les xarxes econòmiques fornides a la conca del Cardener i a la Catalunya central, entre l'àrea pirinenca i el litoral mediterrani, amb la ciutat de Barcelona i el seu port al capdavant.

ELS PROHOMS DE CARDONA

Dins el marc urbà de la vila del castell de Cardona com a lloc de residència i de producció de l'artesanat local i com a mercat d'intercanvi dels productes agrícoles procedents de la rodalia rural, un determinat nombre de famílies vilatanes havien iniciat, des de la segona meitat del segle XII i tot el XIII, un procés d'acumulació de capitals i béns que, en principi, va abastar l'àrea territorial sota la influència del mercat vilatà (uns quinze quilòmetres al voltant de la vila). Assoliren, després, el territori sota el domini terrer i jurisdiccional dels seus senyors, amb l'objectiu de mercadejar dins la xarxa

2. Jaume CASTILLO, *Alfons el Vell, duc reial de Gandia*, Gandia, CEIC Alfons el Vell, 1999, p. 132-134.

3. Santiago SOBREQUÉS, *El Compromís de Casp i els barons de Catalunya*, 2a ed., Barcelona, Curial, 1982, p. 80-88; Jaume VICENS I VIVES, *Els Trastàmars (segle XV)*, Barcelona, Vicens Vives, 1983, p. 98-101.

de relacions econòmiques i socials travada pels mercaders més dinàmics de Cardona, Solsona i Sant Llorenç de Morunys, sense perdre de vista altres centres comercials i administratius del reialme com Manresa, Berga, la Seu d'Urgell, Cervera, Igualada i, és clar, Barcelona.

En començar el segle XIV, aquest enriquiment s'havia transformat en l'estratificació social i en l'ascensió d'un reduït nombre de famílies vilatanes, els anomenats «prohoms», veritables interlocutors entre els interessos comunals i les exigències senyoriales, que assoliren l'estatus de rendistes a semblança dels ciutadans honrats de les viles del reialenc, tot i que mai no refusaren del tot les activitats relacionades amb el mercadeig. El seu adveniment social es ressegueix a partir d'unes estratègies econòmiques i familiars clarament definides, dins un sistema que es nodria a partir dels elements més dinàmics de l'estament mercantil i que comportà la successió cíclica dels seus components.⁴

Aquestes estratègies incloïen la seva promoció pública i el control dels òrgans de representació col·lectiva enfront dels senyors de la vila i castell. Aleshores, ja havia transcorregut un segle des de la concessió feta l'any 1296 pel vescomte Ramon Folc VI del dret a escollir consellers en el nombre que fos considerat més adient.⁵ En el decurs d'aquells cent anys, la gènesi i la consolidació del govern comunal havia coincidit amb la constitució del nucli dur de famílies que integraven l'oligarquia local mercès al monopoli estricte que exercien sobre els seus respectius òrgans, ja fossin de caire legislatiu com ara el Consell, o de caire executiu com ara les quatre magistratures electes del consolat, endemés de les altres magistratures electes del clavariat i la mostassaferia. Si hom fa una lectura dels membres que integraven el Consell i els cognoms que ostentaven el consolat entre 1390 i 1410, constatarà la preeminència d'una trentena de famílies els membres de les quals havien esdevingut aleshores portaveus visibles dels interessos comuns d'aquesta oligocràcia vilatana.

Els havien estat els promotors de les obres del nou temple parroquial, l'església de Sant Miquel, iniciada a la dècada del 1320 i consagrada l'any 1397, després de vuit dècades de treballs. Només quedava per enllestir la portalada de ponent vers la Fira, a més d'elements estructurals del cobriment de la sumptuosa nau gòtica de 50 metres de llarg per 13,5 d'amplària i 18,5 d'alçària.⁶ Igualment, havien impulsat, amb la connivència del seu senyor, la construcció d'un gran pont sobre el riu Cardener, el pont Nou, per tal de facilitar el trànsit d'homes i mercaderies al seu pas per Cardona, un vell projecte que havia pres embranzida el 1310 i que més de noranta anys després ja aixecava les dues arcades centrals de 60 metres de llargària amb sengles arcs de 25 i 16 metres de llum, respectivament.⁷ I també van ser ells els qui van haver de fer front a la defensa de la vila a la dècada de 1370 davant l'amenaça de les companyies de mercenaris que volien envair el Principat des de França, amb la construcció d'un nou recinte murat que circumdés els nous ravals de Graells, Soldevila, la Fira, Cambres, Capdevila i la Serra. Trenta anys després, la nova muralla ja era quasi una realitat, amb un perímetre de dos quilòmetres que abastava unes dotze hectàrees i els seus portals majors s'obrien als quatre vents per a rebre els amics i foragitar els enemics.⁸

4. Andreu GALERA I PEDROSA, *Territori, senyoriu i jurisdicció a la Catalunya Central: La batllia de Cardona (Ducat de Cardona) i la baronia de Santa Maria d'Aguilar (ss. XI-XVI)*, tesi de doctorat inèdita, Universitat de Barcelona, 2002, p. 421-737.

5. Arxiu Històric de Cardona (AHC), XVII.1, núm. 21; Joan SERRA VILARÓ, «La vila, els castells i el veïnat», a *Història de Cardona*, vol. II, 1a part, Tarragona, Sugrañes, 1968, p. 56-58 i 61.

6. Mercedes JUAN I VERDEJO, Francesc X. SOLÉ I PALACÍN, Andreu GALERA I PEDROSA i Anna ORRIOLS I ALSINA, *L'església parroquial de Sant Miquel de Cardona: El gòtic al mig Cardener*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 2003.

7. Joan SERRA VILARÓ, «Ponts del Diable y Sant Joan, en la vila de Cardona», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (Barcelona, Centre Excursionista de Catalunya), núm. 130 (1905), p. 331-339.

8. Pere VERDÉS I PIJUAN, «Els processos d'emmurallament», a *L'art gòtic a Catalunya*, vol. III, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 130-137.

Tota una demostració d'intencions per a una comunitat vilatana que amb prou feines superava el miler de membres, molt lluny de les principals ciutats del reialme, però que tenia una llarga tradició comercial fonamentada en la raó de ser de Cardona com a poble, en allò que diferenciava la seva existència respecte de les altres poblacions del seu entorn, la sal de les seves salines. Explotades des de feia milers d'anys, el seu mineral havia reportat fama a Cardona i riquesa als seus senyors. La seva situació privilegiada al bell mig del Principat significava la possibilitat de satisfer la demanda de sal dels mercats rurals i urbans dels nuclis situats a la zona central i pirinenca amb un comerç interior de caràcter local, enfront de les salines de mar, que abastaven els nuclis del litoral. Cedides l'any 1145 pel comte Ramon Berenguer IV, van ser aprofitades pels rebesavis del comte Joan Ramon Folc I en règim de monopoli fins que esdevingueren la seva renda principal.⁹ Els guanys de la sal es van convertir en una il·limitada capacitat econòmica per a ampliar dominis i guanyar voluntats com a creditors del comte rei. La sal i les seves rendes es feien servir per a sufragar totes i cadascuna de les despeses de la casa del senyor, des del seu cuiner fins al castlà i d'altres cavallers vinculats a la defensa del castell de Cardona, que percebien els diners de la sal en concepte de feu. Per no parlar de la munió de seus episcopals, monestirs, canòniques i capellanies que havien estat privilegiades pels senyors de Cardona amb el benefici de la seva sal.

Però els senyors no eren els únics que gaudien dels diners de la sal. Des del segle x, els homes de Cardona també participaven d'aquest tresor. A la carta de franqueses lliurada l'any 986 pel comte Borrell II, se'ls reconeixia el dret de poder accedir els dijous al salí per a arrencar la sal necessària.¹⁰ Tres segles després, aquest dret havia evolucionat sota el monopoli exercit pels senyors del castell en un pagament anual de vuit-cents sous a rebre sobre les rendes de la sal, a raó de cinc-cents per Nadal (que rebien el nom popular de *diners de nous*) i tres-cents més per Sant Joan del mes de juny, a més d'una quantitat indeterminada de càrregues de sal a percebre per Carnestoltes. Fins a l'any 1348, quan els efectes de la pesta negra van obligar Hug II a suspendre els pagaments.¹¹ Tot i la restitució formal feta l'any 1352, els drets de la vila sobre la sal continuaven suspesos en temps del rei Martí I, fins a esdevenir un dels greuges dels vilatans de Cardona envers el seu senyor.

Cardona era sinònim de sal. Esmentar el seu nom era invocar els senyors de la sal i tots aquells que es beneficiaven del seu monopoli, ja fossin feudataris, administradors o simples vassalls. Fou, però, per mitjà de la batllia de la sal i les seves rendes, a més dels altres monopolis del senyor com ara delmes, lleudes, mesuratges, carnisseries, forns, ferreries i molins, que els prohoms van trobar una manera fàcil d'augmentar els guanys del comerç i d'invertir-los en l'adquisició de terres i béns fins a esdevenir titulars de la senyoria civil d'un castell o una quadra dins el marc de les demarcacions administratives i judicials del comtat de Cardona: les batllies de Cardona, Solsona, Sant Llorenç de Morunys i la vegueria de la Segarra, amb Torà i Calaf al capdavant.

9. Andreu GALERA I PEDROSA, «La extracció de sal gema en el nordeste peninsular: las salinas de Cardona durante la Edad Media (siglos X-XIII)», a *Actas del I Congreso sobre la Minería y la Tecnología en la Edad Media Peninsular (León, 1995)*, Madrid, Fundación Huillera Vasco-Leonesa, 1996, p. 225-239; Andreu GALERA I PEDROSA, «Sal, ganadería, cañadas, trashumancia, salazones y economía de montaña en el caso de la villa ducal de Cardona (Barcelona), la Cataluña central y los Pirineos. Siglos XII-XVII», a *Las salinas de interior en la historia: economía, medioambiente y sociedad: Congreso internacional, Sigüenza, 6-10 de septiembre de 2006*, Madrid, Universidad Rey Juan Carlos, 2007, p. 561-590.

10. AHC, XVII.1, núm. 1. Andreu GALERA I PEDROSA, *Diplomatari de la vila de Cardona (anys 966-1276)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1998, p. 60-66, doc. 7; Josep M. FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. 1, *Textos*, Madrid i Barcelona, CSIC, 1969, p. 14, doc. 9.

11. Andreu GALERA I PEDROSA, «Les salines de Cardona i la Pesta Negra de 1348. La disminució de les rendes de la sal». *Miscel·lània d'Estudis Bagençs* (Manresa, Centre d'Estudis del Bages), núm. 9 (1994), p. 69-96.

L'adveniment econòmic i social d'aquesta nova noblesa del diner no hauria estat possible sense la connivència d'interessos amb els seus senyors i la capitalitat territorial que significava per a la vila de Cardona el senyoratge i l'administració dels seus monopolis i rendes. Sense oblidar l'aixopluc que els oferia la influència exercida pels senyors de la sal sobre tots els àmbits de poder civil i eclesiàstic de la Catalunya medieval, ja fos com a consellers del comte rei, com a almiralls de l'armada reial o com a camarlencs de la casa del rei. Tots en sortien beneficiats. Els senyors aconseguien uns interlocutors fidels a les seves demandes fiscals i pecuniàries i els prohoms controlaven el govern comunal, alhora que participaven dels guanys de l'administració senyorial i dels ressorts d'ascensió social que els igualaven de fet, que no de dret, amb la noblesa més migrada (cavallers, donzells i homes de paratge de condició variada) que servien els senyors de Cardona.

TRADICIÓ VERS RENOVACIÓ

La pandèmia de 1348 i els successius rebrots de pesta viscuts en els anys posteriors (1362-1363, 1371, 1381 i 1397) havien estat un trasbals per a Cardona, a semblança del que havia passat a la resta del Principat i a tot l'Occident europeu. I en especial per als Soler i els Mercer, les dues famílies que millor representaven la vella tradició dels prohoms de Cardona en relació amb els mecanismes d'enriquiment i ascensió social que oferien l'administració del senyor i la representació comunal de la vila.

Els Soler, senyors de la quadra veïna d'Aguilar (Montmajor, Berguedà), havien dominat fins aleshores l'escenari local des de la seva llar familiar, situada a la banda de migdia de la plaça de la vila, tot just als peus de la muntanya on s'enlaira el castell (actual plaça de Santa Eulàlia), en els pòrtics de la qual s'encabien la carnisseria del crestó i el forn jussà, endemés de la cúria de la batllia vescomtal. Establerts a Cardona en el decurs de la primera meitat del segle XIII com a negociants i ramaders a l'engròs, assoliren la condició de rendistes benestants en només tres generacions mercès al control de les carnisseries locals en representació del senyor. Una puixança econòmica que incloïa la sal (l'any 1249 van comprar al vescomte Ramon Folc V de Cardona el dret a percebre a perpetuïtat un sester anual de sal, que equivalia a uns cent quilograms de les seves salines, previ pagament de set-cents sous) i que els va obrir les portes a la senyoria territorial mitjançant la compra entre 1269 i 1290 de les quadres i termes veïns d'Aguilar, Coll d'Olzina, Catllarí, els Bancs i Valielles per la suma total de 9.500 sous, que els garantien les terres i pastures necessàries per a la cria i engreix de bestiar. La família, encapçalada aleshores per Arnau de Soler, va accedir així a la condició de senyors com a titulars d'Aguilar un segle després de la seva arribada a Cardona, en una projecció econòmica i social que incloïa d'altres membres de la família a les canongies de Solsona, Vic i Lleida, gràcies a la seva habilitat per introduir-se dins el seguici dels vescomtes de Cardona i aprofitar-se de les oportunitats que oferien els monopolis del senyor i les seves respectives batllies. Tot això sense descuidar la seva promoció personal a través de l'espiritualitat i la beneficència amb la fundació i construcció de capelles a les esglésies de Sant Vicenç de Cardona, Santa Maria de Solsona i la Seu de Lleida.

Tanmateix, i a semblança d'altres coetanis seus com eren els Mercer, Arnau de Soler només formava part de l'heterogeni grup oligàrquic que encapçalava el cos social dels vilatans sota la jurisdicció dels senyors de Cardona i encara restava lluny de formar part del braç militar o noble, al qual només es podria apropar a través dels enllaços matrimonials de les filles de la família.

Arnau de Soler i els seus assaboriren la fortuna fins a l'arribada de la pandèmia l'estiu de 1348. La seva mort, així com la de quasi tots els membres de la família, va comportar la successió a favor dels

Vernet, primer, i dels Argençola, després. Els successius enllaços familiars amb els respectius heretatges, associats a l'absentisme d'aquestes famílies de la petita noblesa respecte de la vila de Cardona, van fer que cinquanta anys després, ja en temps del rei Martí I, el poder acumulat pels Soler en el si d'aquesta petita comunitat vilatana s'esvaís com un simple record.¹²

Pel que fa als Mercer, senyors de les quadres veïnes del Soler Grifé (Clariana de Cardener, Solsonès), Sant Just (Ardèvol, Solsonès) i Su (Riner, Solsonès), la seva presència a Cardona es constata des de mitjan segle XII, si bé que no prendrien especial rellevància fins a la primera meitat del segle XIV amb la persona de Guillem Mercer, que va destacar per la seva projecció econòmica, amb la possessió de nombrosos béns a la vila i terme. La seva llar familiar se situava a la banda de migdia del Mercadal, quasi a tocar del temple romànic de Sant Miquel i el seu fossar, on Guillem s'havia fet amb les antigues cases dels Ros de Garrigosa, Bernat Negre i Berenguer de Graells per bastir una magnífica residència amb pati central i llotja lateral.

Una bonança darrere la qual s'endevina la tinença dels molins roders que la sagristia de Sant Vicenç posseïa vora el riu Cardener, més coneguts com els «molins roquers d'en Mercer» o simplement «molins d'en Mercer», situats entre els molins dels senyors, més coneguts com de Bellestar, i els molins de l'abat de Sant Vicenç, més coneguts com dels Horts o de la Costa. Aquest enriquiment també els va obrir les portes a la senyoria territorial. L'any 1344, Guillem Mercer comprava la quadra i alou del Soler Grifé (Navès, Solsonès) a Ramon Desbrull, senyor del castell de Clariana de Cardener, pel preu de deu mil sous, a la qual seguirien les quadres de Sant Just i Su, entre els termes d'Ardèvol i Riner. I com els Soler, Guillem Mercer també es va promocionar a través de les fundacions pietoses. En el seu cas, però, es van decantar per l'església parroquial de la vila, el temple de Sant Miquel, amb la construcció de la capella del Sant Esperit, que juntament amb la capella de Sant Domènec (patrocinada pels Llobet) i les Onze Mil Verges (a càrrec dels Santpedor), fou una de les tres primeres fundacions de la nova obra gòtica.

Això, fins a arribar a l'estiu de 1348 i la pesta. La seva mort i els heretatges posteriors a mans de la seva filla Francesca, casada en segones noces amb Guillem Ramon de Castellolí, senyor del castell de Jorba (Anoia), van fer que el seu patrimoni es diluís a mans d'aquesta antiga nissaga de castlans al servei dels vescomtes de Cardona. L'any 1404, Ramon de Castellolí segregava i venia en dues parts la casa del Mercat. El record dels Mercer va romandre a la vila gràcies a la capella del Sant Esperit i a la confraria homònima instituïda el dia de Nadal de 1363 com a agrupació de caire espiritual que havia de tenir cura de la llàntia i els ciris que dia i nit cremaven a la capella.¹³

A l'alba del 1400, la memòria dels Soler, els Mercer i altres prohoms centenaris tot just començava a esvaïr-se per deixar pas a una nova fornada molt més agosarada en els seus plantejaments. Arnau de Soler i Guillem Mercer representaven la vella tradició de l'oligarquia local en relació amb els seus senyors i les oportunitats que oferia participar de la seva administració a través de les diverses batllies i monopolis del senyoriu. Ells havien obert el camí de com enriquir-se en connivència amb els interessos del senyor fins a arribar a la senyoria territorial i assolir la condició econòmica, que no social ni estamentària, de la noblesa, a la qual imitaven amb la construcció de les seves cases i la fundació de capelles decorades amb la seva heràldica.

12. Andreu GALERA I PEDROSA, *Territori, senyoriu i jurisdicció...*, p. 269-352.

13. Juntament amb la de Santa Maria dels Mercaders, va ser una de les més importants de la vila i entre els seus confreres s'inclouïen la família vescomtal amb els membres del seu seguici, l'abat i els canonges de Sant Vicenç, i el rector i els preveres de Sant Miquel, a més d'una munió de vilatans: Andreu GALERA I PEDROSA, *Territori, senyoriu i jurisdicció...*, p. 543-548.

Ara, però, calia assolir un graó més en aquesta interrelació dels prohoms amb el senyor. En l'escenari dibuixat per l'inici del regnat de Martí I i la més que previsible mort del sexagenari comte Hug II per ser succeït pel seu fill i hereu, Joan de Cardona, s'albirava la possibilitat de recuperar els drets dels vilatans sobre la sal suspesos des del 1348 i refermar el protagonisme econòmic de la vila mercat de Cardona a la conca del Cardener i a la Catalunya central. Una possibilitat que passava, en primer terme, per guanyar la confiança del futur senyor i l'accés als càrrecs clau de la seva administració com eren la batllia de la sal, la tresoreria general del comtat i, en especial, la procuradoria general. I en segon terme, la seva voluntat mitjançant les urgències de la hisenda comtal i la seva necessitat de numerari.

Una aposta ferma en el temps, el protagonisme de la qual va correspondre als nouvinguts que havien accedit des de feia poc a l'oligarquia vilatana mercès al seu dinamisme en els negocis i a la seva participació en la representació comunal a través del Consell comunal i el consolat. Aquesta fou l'hora dels Capdebocs, Correà, Descorp, Desprat, Fontelles, Gibert, Llobet, Mas, Merola, Mecina, Molner, Navel, Niubó, Olivó, Porter, Sacort, Savinya, Segalers, Terradelles, Vinyoles, Voltet i d'altres famílies. Cognoms darrere dels quals s'endevina un nou element d'enriquiment, el safrà, i que, dins el marc del procés de renovació cíclica de l'oligarquia local, havien d'esborrar ben aviat la memòria a l'entorn dels Soler, Mercer i altres.

CARDONA I EL SAFRÀ

L'estiu de 1348, en plena epidèmia de la pesta negra, constatem la presència de 728 lliures de safrà (uns 291 quilograms, a raó de 400 grams la lliura de safrà), distribuïdes entre la casa de Bernat de Mecina i la casa de Romeu de Correà, les quals havien estat propietat de Ramon de Niubó per ser venudes a Romeu de Segalers, mercader oriünd de Cardona i aleshores establert a Barcelona, pel preu de set sous i mig la lliura, amb un valor total de 5.463 sous.¹⁴ Els orígens dels Niubó s'han de cercar en el Berguedà, en l'àrea compresa entre Berga, Gironella i Casserres. La seva presència a Cardona es remunta a la segona meitat del segle XIII amb els germans Joan i Guillem de Niubó, el pare de Ramon. La vinculació d'aquesta quantitat de safrà amb el seu nom ens permet analitzar l'enriquiment dels Niubó i de Ramon fins a accedir al consolat (1345) a través de la seva participació en el comerç d'aquesta espècia.

Ramon va morir aquell mateix estiu de 1348, sense descendència, raó per la qual la família va tenir continuïtat amb els fills del seu cosí Pere Niubó de Capdevila i els seus dos néts, Jaume Niubó († 1385), esposat amb Margarida, filla de Bernat Guerau de Sanauja i de Caterina de Mecina, i Joan Niubó († 1405), esposat amb Agnès, la filla de Bernat Amargós, ciutadà de Manresa, i de Maria Molner (filla del difunt Jaume Molner, de Cardona).¹⁵ Enllaços que s'han d'analitzar des de l'òptica del safrà i el seu comerç.¹⁶

14. Biblioteca de Catalunya (BC), Batllia de Cardona, B.XXVIII.5, s. f.

15. Arxiu Comarcal del Bages (ACB), Protocols, 401 (Bernat Amargós, 1382-1399), s. f. Joan va sobreviure i heretar el seu germà Jaume. A partir del 1390, el trobem residint a Manresa, la ciutat de la seva dona, on ostentava cofoi el títol de senyor del castell de Freixenet (Sant Guim, la Segarra) i va encapçalar la vegueria de Manresa com a veguer.

16. Els estudis fets per Francesc Rafat de les societats mercantils de la ciutat de Manresa Amargós-Valls i Camp-Amargós ens permeten observar el seu mercadeig i exportació per via terrestre vers el nord d'Europa. Entre els anys 1334 i 1356 es van fer més d'un centenar de viatges, amb un màxim de vint-i-un l'any 1336, i una durada cadascun d'entre trenta i quaranta dies. Seixanta-un foren a París, vint-i-nou a Bruges i la resta repartits entre les fires de Normandia i de la Xampanya. La via era Puigcerdà-Perpinyà-Montpeller-Nimes-Troyes-París i des d'allà derivava cap a Normandia o Flandes. El safrà anava dins

A banda dels Niubó, tenim d'altres testimonis que ens permeten relacionar el comerç del safrà amb la bonança econòmica de determinats mercaders i negociants cardonins. Així, quan Pere de Mas va ordenar el seu testament, el 1362, i va triar sepultura a favor de l'església de Sant Miquel, entre els llegats pietosos disposava la donació d'una saca de bri de safrà equivalent a 112 lliures (uns 44,8 quilograms) amb un preu de 2.240 sous.¹⁷ Igualment, quan Berenguer Codina va ordenar també el seu testament, el 1374, i va triar sepultura a l'església parroquial, destinava quatre-cents sous per a obres pietoses, obligant per això les vint-i-sis o vint-i-set lliures de safrà que tenia a casa seva (uns 10,8 quilograms).¹⁸

La vila de Cardona i els seus negociants participaven de l'activitat econòmica generada per aquesta espècia i de les diverses aplicacions que tenia en els camps de la medicina, la cosmètica i els colorants, però sobretot en la gastronomia com a condiment dels menjars. Arribada d'Orient a través dels àrabs, el seu conreu i la seva producció es van generalitzar a partir del segle XIII a l'Occident cristià fins a esdevenir una especialització agrària de determinades regions itàliques (els Abruços i la Pulla) i hispàniques (Aragó i Catalunya) que ben aviat se significaren com els principals centres productors en relació amb la ribera mediterrània i, sobretot, els mercats nord-europeus.

En el cas, però, del safrà català, l'embranchida presa en el decurs del segle XIV el va portar a dominar a partir del segle XV els mercats del nord a través de les exportacions,¹⁹ en una puixança només estroncada per la guerra civil, segons ens assenyala Pere Verdés en sengles treballs relatius a la fiscalitat sobre aquest producte.²⁰ Com observa aquest autor, la importància aconseguida pel safrà i les seves exportacions va dur la Generalitat a intervenir i a vigilar la qualitat del safrà venut, així com els seus punts de venda al Principat. I malgrat el seu protagonisme en l'economia catalana d'aquest període, a hores d'ara encara ens manca un estudi de conjunt sobre l'expansió del cultiu i l'evolució del comerç d'aquest producte a Catalunya.

En el cas de Cardona i la conca central del Cardener, s'ha de dir que es donen les condicions edàfiques i climàtiques necessàries per al seu conreu. En aquest sentit, la documentació ens permet constatar el seu conreu i producció a partir de la primera meitat del segle XIV. A tall d'exemple, el novembre de 1339, Pere Broc, pagès de Casa Brocana del terme de Navès (Solsonès), i Ramon d'Escòcia, nascut en el mateix terme i aleshores resident a la Manresana (Anoia), cedien els caps de safrà que tenien plantats a les seves respectives terres com a garantia dels cent quaranta sous que valia la mula

d'unes bosses de pell fina d'ovella o de moltó, tancades amb el segell de la societat i agrupades en bales de quatre o sis bosses o sacs cadascuna. En el decurs d'aquells anys s'enviaren 2.589 sacs en total i l'any que més sacs es van enviar va ser el 1336, amb un total de 254. Si tenim en compte que cada sac pesava cinc lliures, equivalents a dos quilograms, resulta que en total es van enviar uns 5.178 quilograms. El preu de cada lliura de safrà era de deu sous, amb un valor total de 129.450 sous i un guany per viatge de 2.000 a 2.500 sous. Francesc RAFAT I SELGA, «Manresa en l'exportació de safrà durant el segle XIV», a *Masos, safrà, occitans i pesta negra*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 1993, p. 270-279.

17. BC, Batllia de Cardona, B.XXXIII.6, s. f.

18. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Notarial, Cardona, 544, f. 115-116.

19. Dolors PIFARRÉ TORRES, *El comerç internacional de Barcelona i el mar del Nord (Bruges) al final del segle XIV*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002; Damien COULON, *Barcelone et le grand commerce d'Orient au Moyen Âge: Un siècle de relations avec l'Égypte et la Syrie-Palestine (ca. 1330 - ca. 1430)*, Barcelona, Casa de Velázquez i Institut Europeu de la Mediterrània, 2005.

20. Pere VERDÉS I PIJUAN, «Una espècia autòctona: el comerç del safrà a Catalunya durant el segle XV», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona, CSIC), vol. 31/2 (2001), p. 757-785; Pere VERDÉS I PIJUAN, «La fiscalidad sobre el azafrán: una "cuestión de Estado" en la Cataluña del s. XV», a Rafael VALLEJO POUSADA i Antoni FURIÓ DIEGO (coord.), *Los tributos de la tierra: Fiscalidad y agricultura en España (siglos XII-XIX)*, València, Universitat de València, 2008, p. 223-244.

comprada a Jaume de Coma, vilatà de Cardona.²¹ I l'abril de 1346, Guillem d'Olzina, pagès del terme veí de Salo (Sant Mateu de Bages, Bages), venia per onze sous a Arnau Tosquer, vilatà de Cardona, la meitat del cap de safrà que tenia plantat en una feixa de terra. La venda era pel termini de dues collites i s'acordava que fins a la primera Guillem pagaria totes les despeses d'ambdós. Després, les despeses serien comunes. A més, Guillem volia que més tard es plantés blat a la feixa. Finalment, Guillem venia a Arnau mitja lliura de bri de safrà, a mesura de Cardona, que li pagaria amb la primera collita.²²

L'altíssim rendiment econòmic que el conreu d'aquesta espècia ofería respecte dels cereals, sumat a la seva consideració de producte estalvi que li conferien el seu alt valor i la seva escassa entitat material, els reduïts costos d'explotació en el context dels policultius que dominaven el paisatge agrari baixmedieval, la seva adaptabilitat al medi i la seva demanda en els mercats,²³ farien que el seu conreu i producció local s'estenguessin per la contrada, per a ser adquirit pels mercaders locals i redistribuït després pels circuits comercials interiors del país fins a arribar a Barcelona i als principals mercats de compravenda del país. Un negoci del qual participaren fins i tot els canonges de la canònica de Sant Vicenç del castell de Cardona.²⁴

Hom podria argumentar que les quantitats testimoniades de safrà a mans de Ramon de Niubó (728 lliures que equivalien a 291 quilograms, l'any 1348), Pere de Mas (112 lliures, 44,8 quilograms, l'any 1362) i Berenguer Codina (27 lliures, 10,8 quilograms, l'any 1374) podien respondre a la seva consideració de producte estalvi, que en un moment donat podia servir per a cobrir una despesa familiar, i no pas a la participació dels seus propietaris en el comerç de l'espècia. El safrà, però, apareix inclòs a la relació de mercaderies i altres productes de les viles de Cardona i Solsona redactada l'any 1370 sobre els quals requeia la fiscalitat del senyor a manera d'imposició. Segons aquesta llista, es percebia mig diner per cada sester de bulbs o caps de safrà venut a totes dues viles, dos diners més per cada lliura de safrà venuda a l'engròs o a la menuda («ítem safrà que's venen en gros e menut pague a raó de 11 diners per lliura de safrà») i dos diners més sobre qualsevol càrrega de safrà transportada per persones foranes, a raó d'un diner la càrrega i un altre per la bèstia.²⁵ Una dècada després, el 15 de desembre de 1381, el comte Hug II i Pere Prestador, com a lloctinent de paborde de Santa Maria de Solsona, concedien diferents privilegis als cònsols d'aquesta vila, entre els quals s'inclouia que «la lliura del safrà de Solsona sie semblant a la lliura de Cardona».²⁶ Un any abans, el 1380, Montserrat Casas observa com els mercaders Pere i Salvador Porter, Jaume de Capdebocs i Andreu d'Aguiar, tots

21. Arxiu Diocesà de Solsona (ADS), Fons Cardona, núm. 1, f. 43-44.

22. Arxiu Parroquial de Sant Miquel i Sant Vicenç de Cardona (APSMV), Fons Sant Miquel, núm. 40.

23. Pere VERDÉS I PIJUAN, «La fiscalidad sobre el azafrán...», p. 223-244.

24. L'any 1331, el canonge cambrer Ramon de Guinard, nebot de l'abat Bernat Guinard, es venia a Guillem de Palau, habitant de Cardona i majordom de la casa de l'abat, la meitat del safrà que juntament amb Guillem tenien a la coromina de l'abat pel preu de 125 sous: APSMV, Fons Sant Vicenç, ACC, núm. 1.270, f. 31.

25. El 24 de setembre de 1370, a Sant Joan Despí, el vescomte Hug II de Cardona, juntament amb els comtes d'Urgell i d'Empúries i el vescomte de Castellbò, havien reconegut davant Pere III la regalia del rei a l'hora d'establir impositcions i barres de nova creació. L'endemà, 25 de setembre, a Barcelona, el monarca expedia sengles remissions de penes per als quatre nobles. Alhora, es requeria informació sobre les exaccions que percebien des de temps immemorial en els respectius senyorius: Pere VERDÉS PIJUAN, «Sobre la regalia d'establir impositcions i barres a Catalunya: la convinença de Sant Joan Despí (1370)», *Initium: Revista Catalana d'Història del Dret* (Barcelona, Associació Catalana d'Història del Dret Jaume de Montjuïc), núm. 10 (2005), p. 545-578.

26. Arxiu Comarcal del Solsonès (ACS), Fons de l'Arxiu de la Ciutat de Solsona, *Índex dels papers són en lo Arxiu de la Ciutat de Solsona, Summari de tots els privilegis, drets y prerogatives que gaudeix la ciutat de Solsona que's troben continuats en lo llibre gran de privilegis*, núm. 80, f. 208-211. RAMON PLANES I ALBETS, *La descripció dels arxius municipals catalans fins a la fi del segle XIX: L'arxiu de la ciutat de Solsona*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1993, p. 226-228, núm. 80.

quatre de Cardona, negociaven amb aquesta espècia.²⁷ I a la darrerria de segle, Claude Carrère constata la presència d'un mercader cardoní a Santa Coloma de Queralt, un dels principals mercats de safrà que, juntament amb Vilafranca del Penedès, Igualada, Cervera, Tàrrrega i Balaguer, constituïen la ruta del safrà que discorria de Lleida a Barcelona. I és aquesta mateixa autora qui ens parla de la ruta del safrà que connectava Cardona amb Barcelona a través de Manresa.²⁸

Tots aquests testimonis ens assenyalen la participació dels mercaders i els negociants locals en la derivació del safrà des de les àrees productores fins als principals mercats de compravenda a través de les xarxes comercials del rerepaís, alhora que insinuen l'especialització del safrà com una possible explicació a l'enriquiment d'algunes famílies vilatanes que es van dedicar al seu comerç en el decurs de la segona meitat de la catorzena centúria al costat dels productes tradicionals com ara la sal, les manufactures de la llana i la pell, els draps i els productes de luxe, el bestiar i la ramaderia, i d'altres. Deixem aquesta possibilitat oberta, però en el futur caldrà ampliar-la amb noves recerques a les fonts notariales a l'entorn dels abans esmentats Niubó, Mecina, Corrà, Segalers, Codina, Mas i Molner, i les seves relacions amb els Amargós de Manresa.

LA BATLLIA DE LA SAL

Fou en aquest context concret que a partir de 1390 aquestes famílies començaren a accedir a determinades responsabilitats de l'administració senyorial fins aleshores restringides per la seva condició de vilatans. El primer esglaió a conquerir fou la batllia de la sal, això és, l'administració de l'Areny de la Sal, que era el nom que rebien en aquesta època les salines de Cardona, i les seves rendes. El batlle de la sal («baiulo salis Cardone») era el màxim responsable de la seva gestió diària. La seva existència ens consta ja a la darrerria del segle XII, quan s'estableix la diferenciació entre la figura de l'anomenat en sentit genèric batlle de Cardona i el de la sal, en un interès per racionalitzar la gestió de les salines, el tresor dels senyors del castell i la seva vila.²⁹

La seva responsabilitat va correspondre en els seus inicis i fins ben entrada la catorzena centúria a homes de condició diversa vinculada a la mainada del senyor. Tanmateix fou en els anys posteriors a la pesta que l'elecció del càrrec va recaure en la persona de mossèn Bernat de Duàrria, prevere i rector de l'església i parròquia de Santa Maria d'Ardèvol, fill de Romeu de Duàrria i de Sibil·la, pagesos del mas de Duàrria, situat en el terme de la parròquia de Santa Margarida de Meià (Sant Mateu de Bages). Mossèn Duàrria fou succeït en la batllia pel mercader Pere Sacort, el fill del també mercader Pere Sacort i de Sibil·la, la filla del mercader Pere Satorra. Fou un home experimentat en el comerç que a la dècada de 1390 havia situat les seves activitats entre Cardona i Saragossa, ciutat on va residir a temporades.³⁰

Finalment, arribem a la persona del mercader Francesc de Terradelles († 1437). La seva família era oriünda del mas Terradelles, de la parròquia de Sant Pere de Ripoll. El seu pare havia abandonat el mas com a cabaler en el decurs de la segona meitat del segle XIV per establir-se primer a la Coromina, raval veí de Cardona, i passar després a residir a la vila, amb una notable projecció patrimonial i

27. Montserrat CASAS I NADAL, «Els habitants de Cardona i les seves activitats econòmiques al voltant de 1400», *Cardener* (Cardona, Institut d'Estudis Locals), núm. 2 (1985), p. 133.

28. Claude CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462: Un centre econòmic en època de crisi*, vol. I, Barcelona, Curial, 1977-1978, p. 369.

29. Andreu GALERA I PEDROSA, *Territori, senyoriu i jurisdicció...*, p. 222-223.

30. Andreu GALERA I PEDROSA, *Territori, senyoriu i jurisdicció...*, p. 505.

social. L'any 1398, Francesc havia signat capítols matrimonials amb Cèlia, la filla de Pere Voltet, un destacat paraire local, dotada amb dos mil sous per mil d'esponsalici. Durant les tres dècades següents, Francesc es va dedicar al mercadeig i a negocis diversos amb un notable protagonisme, i finalment ingressà al servei del comte com a administrador de les rendes de l'Areny de la Sal.³¹

LA TRESORERIA DEL COMTAT

L'esglaó següent a la batllia de la sal era la tresoreria general del comtat, representada en la persona del col·lector o receptor general, el responsable de la percepció i comptabilitat de les rendes i drets pertanyents al senyor, tasca en la qual era assistit per un sotscol·lector. El control de la comptabilitat i dels registres generats pel col·lector corresponia a l'auditor de comptes.³²

La figura del col·lector no se'ns defineix fins a la primera meitat del segle XIV en la persona del mercader Pere Perotes († 1348), vilatà de Cardona, que l'any 1323 ja actua com a membre de la casa del vescomte i col·lector de les seves rendes («de domo et familia nostra ac collector redditum et questiarum nostrarum»).³³ Pel que fa a les seves activitats, ho desconeixem quasi tot, si bé podem observar com en els anys següents els seus successors en el càrrec assoliren el control de l'administració de la hisenda vescomtal, incloses les funcions de majordom.³⁴ De llavors ençà, podem veure com el col·lector administra, amb l'ajut del sotscol·lector, totes les rendes de la hisenda vescomtal, ja fossin derivades del domini terror, ja ho fossin del domini jurisdiccional,³⁵ a més de les despeses generades per la casa del senyor, ja fos per la compra de blat, vi, roba i d'altres vitualles,³⁶ ja fos per roba i draps de luxe i altres guarniments per als seus membres.³⁷

31. Andreu GALERA I PEDROSA, «L'església dels prohoms. La fundació de beneficis eclesíastics simples a Sant Miquel de Cardona (segles XIII-XVI)», a Mercedes JUAN I VERDEJO, Francesc X. SOLÉ I PALACÍN, Andreu GALERA I PEDROSA i Anna ORRIOLS I ALSINA, *L'església parroquial de Sant Miquel...*, p. 47-130, en especial p. 107-108; Andreu GALERA I PEDROSA, *Territori, senyoriu i jurisdicció...*, p. 642, nota 2742; Andreu GALERA I PEDROSA, «De Cardona fins a Nàpols, i de la glòria a l'esterilitat de la terra. L'expedició sarda d'Alfons IV i el comte Joan Ramon Folc I de Cardona (1419-1433)», a Montse BARNIOL i Joan DURAN-PORTA (ed.), *Bella i solemne: La creu gòtica dels Sants Màrtirs i la Cardona del seu temps*, Cardona, Ajuntament de Cardona, 2010, p. 17-41, en especial p. 23-26.

32. Andreu GALERA I PEDROSA, *Territori, senyoriu i jurisdicció...*, p. 219-220.

33. APSMV, Fons Sant Vicenç, ACC, núm. 1553, i Fons Sant Miquel, núm. 16.

34. Valgui com a testimoni l'època signada l'any 1357 pel notari Bernat de Sant Gervasi, aleshores col·lector de les rendes i drets del vescomtat de Cardona, a favor de Francesc Riera, batlle del lloc de Ferran (Estaràs, la Segarra), pels vuit-cents sous corresponents al preu de les rendes i quèstia de l'esmentat lloc, que havia lliurat a mans de Jaume Monge, majordom del vescomte Hug II, pel servei de la casa del senyor: BC, B.XXXII.4, s. f.

35. El 28 d'abril de 1391, el sotscol·lector Romeu de Mas signava àpoca a favor del jueu de Solsona Josep de Bases pels dos mil sous corresponents a les impositions de la vila de Solsona que el comte havia assignat a les despeses de la seva casa. El 31 de desembre de 1392, el mateix sotscol·lector signava àpoca a favor de Cervera de Codina, batlle i col·lector del terme de Riner, pels nou-cents sous corresponents a la quèstia d'aquest terme: ADS, Fons Cardona, núm. 4, f. 167; Joan SERRA VILARÓ, «Els senyors...», p. 319-320.

36. L'any 1391, Guillem Sacort, habitant de la vila de Cardona, signava àpoca a favor de Romeu de Mas, sotscol·lector del comtat, pel preu dels deu sesters i una quartera de vi que li havia comprat el mes de desembre de 1390, a raó de vint sous el quarter i dos sous sis diners la quartera, pel servei de la casa del comte («pro expensa domini comitis Cardone et domine comitisse et suorum filiorum»). I aquell mateix any, Ramon de Boix, de la vila, feia el mateix a favor de Romeu de Mas, «subcol·lector i dispensatori domini comitis Cardone» per 326 sous, que eren el preu de 158 quarteres de vi (dos sous la quartera): ADS, Fons Cardona, núm. 4, f. 30 i 99.

37. El 23 d'octubre de 1391, Ramon Colomer, seller de Barcelona, signava àpoca a favor del sotscol·lector per 193 florins i mig d'una major quantitat que li devia el comte per diverses selles i arnesos fets per al senyor i els seus fills; així com seixanta-set sous més que es corresponien als trenta-tres sous dels animals que portaren els arnesos des de Barcelona fins a la vila, divuit més pels divuit dies que restà hostatjat a l'hostal d'en Guàrdies, i setze pel lloguer del mul amb què retornà a la ciutat. El 14 de

Durant els anys següents a la pesta, la tresoreria general va recaure en la persona de mossèn Bernat de Sant Gervasi, prevere de Solsona i capellà de la capella de Santa Maria construïda en el palau del castell de Solsona pel difunt Ramon Folc VII († 1332), fins que va arribar al mercader Romeu de Mas († 1404) i la seva família. Esposat l'any 1352 amb Francesca, la filla de Pere Porter, amb un dot de nou-cents sous, els cognoms d'ambdues famílies ens apareixeran vinculats amb el safrà. En el cas de Romeu, però, ens interessa constatar que en els darrers anys de la seva vida va gaudir de la confiança del comte Hug II i del seu fill Joan Ramon Folc I com a domèstic de la seva casa i col·lector general dels rèdits del senyor, tasca en la qual va ser succeït pel seu fill homònim, Romeu Mas, júnior, relacionat també amb els Amargós de Manresa.³⁸

FIGURES 1 i 2. Taula central del retaule de la Nativitat de Maria i Sant Amador, obra de Pere Vall, amb la representació del mercader Romeu de Mas com a donant als peus de la Verge (Cardona, església parroquial de Sant Miquel, c. 1411).

febrer de 1391, Guerau de Frisa, brodador del comte, signava àpoca a favor del sotscol·lector pels vint-i-cinc florins pagats per ordre del seu senyor dels cinquanta que li corresponien pel treball de dues faixes de vellut vermell que féu, una per a l'infant Joan i una altra per a Hug II. ADS, Fons Cardona, núm. 4, f. 14.

38. Andreu GALERA I PEDROSA, *Territori, senyoriu i jurisdicció...*, p. 537-540.

LA HISENDA COMTAL, PROHOMS I CRÈDIT

L'escenari definit a l'alba de 1400 ens situa un grup de mercaders de Cardona vinculats a la producció regional del safrà i a la seva comercialització fins a arribar als principals mercats i fires del país, en una relació sense la qual se'ns fa difícil entendre l'enriquiment d'aquestes famílies, alhora que determinats protagonistes d'aquest nucli d'homes de negocis començarà a accedir a càrrecs clau de l'administració comtal com ara la batllia de la sal o la tresoreria general. La procuradoria general o governació del comtat en absència del senyor encara hauria d'esperar, copada per elements del braç armat com els Calders o els Montbui, vinculats al seguici comtal.

Va ser aleshores, als primers mesos de 1400, que el comte Hug II va reclamar la col·laboració dels seus vassalls per fer front al pagament dels 35.000 florins (385.000 sous, al canvi d'onze sous per florí) del dot de la seva filla Elfa, maridada amb Joan II, el fill i successor del comte d'Empúries. Dins el marc d'una estratègia d'enaltiment de la nissaga, la voluntat del comte de Cardona passava per esposar les seves filles amb membres de la casa reial d'Aragó i vincular així ambdues dinasties. La contrapartida, però, eren els fastuosos dots a pagar, que sobrepassaven de molt els recursos ordinaris de la hisenda comtal, fet que comportava cercar ingressos extraordinaris a través dels subsidis i profertes dels seus vassalls que obligaven les diverses universitats sotmeses a la senyoria del comte a endeutar-se a través del crèdit censal.³⁹ A canvi, podien rebre del senyor concessions en matèria fiscal a manera d'imposicions sobre determinats productes de primera necessitat, alhora que la ratificació d'algun antic privilegi o d'un altre que ajudés les hisendes comunals en l'amortització del capital prestat i els seus interessos. Era un estira-i-arronsa negociador entre senyors i vassalls en el decurs del qual els prohoms ens apareixen com a interlocutors entre els interessos dels uns i dels altres. L'escenari eren les places de les principals viles del comtat i les esglésies parroquials dels termes rurals, on es reunien els consells generals dels respectius habitants, prèvia aprovació del batlle del senyor, per a debatre les demandes pecuniàries del comte, en un debat guiat pels respectius prohoms que vetllaven per les seves pròpies necessitats com a corpuscle social i econòmic.

De fet, els prohoms de Cardona i de les principals poblacions del comtat com Solsona, Sant Llorenç o Torà, ja estaven avesats a satisfer les necessitats financeres del senyor a l'hora de casar els seus fills o a prestar algun servei o donatiu al rei. Ja ho havien viscut, l'any 1363, quan Beatriu de Cardona, una filla d'Hug II, es va maridar amb Pere II, comte d'Urgell, amb un dot de 600.000 sous, segons allò establert als capítols matrimonials signats el 10 de desembre de 1359 a Cervera.⁴⁰ I succeí el mateix l'any 1391, quan el primogènit i hereu, Joan de Cardona, ho va fer amb Joana de

39. Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ i Pere ORTÍ GOST, «La Corona en la génesis del sistema fiscal municipal en Cataluña (1300-1360)», a Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ i Antoni FURIÓ (ed.), *Col·loqui Corona, municipis i fiscalitat a la baixa Edat Mitjana*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1997, p. 233-278; Antoni FURIÓ, «Deuda pública e intereses privados. Finanzas y fiscalidad municipales en la Corona de Aragón», *Edad Media: Revista de Historia* (Valladolid), núm. 2 (1999), p. 35-79; Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ (ed.), *Fiscalidad real y finanzas urbanas en la Cataluña medieval*, Barcelona, CSIC, 1999; Pere ORTÍ GOST, *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*, Barcelona, CSIC, 2000; Jordi MORELLÓ BAGET, *Fiscalitat i deute públic en dues viles del Camp de Tarragona: Reus i Valls, segles XIV-XV*, Barcelona, CSIC, 2001; Pere VERDÉS I PIJUAN, «Per ço que la vila no vage a perdició»: *La gestió del deute públic en un municipi català (Cervera, 1387-1516)*, Barcelona, CSIC, 2004; Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, «La Corona en los orígenes del endeudamiento censal de los municipios catalanes (1343-1344)», a Denis MENJOT i Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ (ed.), *Fiscalidad de Estado y fiscalidad municipal en los reinos hispánicos medievales*, Madrid, Casa de Velázquez, 2006, p. 239-273; Jordi MORELLÓ BAGET, *Municipis sota la senyoria dels creditors de censals: La gestió del deute públic a la baronia de la Llacuna (segle XV)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2008; Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, (ed.), *La deuda pública en la Cataluña bajomedieval*, Barcelona, CSIC, 2009.

40. Jordi SERRA VILARÓ, «Els senyors...», p. 303-304.

Gandia, raó per la qual la universitat de la vila de Cardona va concedir una proferta de 33.000 sous al senyor.

Aquesta circumstància es va repetir l'any 1393, quan el comte va necessitar 50.000 sous més per al servei de la seva casa. Un cop cercades les diferents possibilitats per a obtenir aquests diners, els procuradors del comte i de les universitats de Cardona, Solsona, Torà, Castellfollit de Riubregós i Calaf es van decidir pel crèdit censal, raó per la qual, el 13 de juliol, creaven i venien un censal mort de pensió anual de vuit-cents sous, a pagar el 15 d'agost, i de capital o preu de 8.800 sous, a favor del mercader barceloní Bernat de Carboners, les pensions anuals del qual es consignaven sobre les cinc universitats amb ostatge de trenta prohoms, sis per cadascuna.⁴¹

En el cas, però, del dot d'Elfa, plovia sobre mullat pels diversos subsidis atorgats al senyor en els anys precedents, amb el consegüent endeutament per a la hisenda comunal. La resposta dels cònsols i els prohoms del Consell fou que la nova demanda del senyor incomplia els privilegis de la vila relatius a l'obligació de constituir-se com a fidejussors dels seus deutes. En aquest sentit, apel·laven a la concessió feta l'any 1332 pel vescomte Hug Folc I († 1334), el pare del comte, quan va confirmar les franqueses conegudes com de la quèstia, comuns, emprius i acaptes («franquitates questarum, de comuns, adimprivorum et acapitorum») i la resta de privilegis de la vila,⁴² i va concedir de nou la impossibilitat per part del senyor d'obligar els seus vassalls a respondre com a fiadors dels seus deutes, així com no haver de prestar cap servei o empriu a qualsevol persona beneficiària d'emprius o acaptes a la terra sotmesa a la seva jurisdicció.⁴³

Davant la reclamació dels prohoms, la reacció del senyor va ser contemporitzar la situació i oferir als seus vassalls la possibilitat de consignar o hipotecar una o diverses rendes dels seus dominis per ajudar a amortitzar el deute i els seus interessos a manera d'indemnització (*indemnitats*). I l'oferta va ser prou llaminera per a guanyar-se les seves voluntats: les rendes de l'Areny de la Sal.

El 3 de març de 1400, davant Guillem Satorra, notari de Cardona, i de Bernat Bofill, notari de Castelló d'Empúries; dels cònsols Bartomeu de Mecina, Guillem de Segalers, Francesc Cardona i Bartomeu Vinyoles, juntament amb Pere Olivó, com a clavari; del mercader Pere de Fontelles, com a procurador de la mateixa universitat, i de molts d'altres prohoms, es reuniren a la plaça de la Fira i, tant en nom propi com de la universitat i de totes les altres universitats del comtat de Cardona, es constituïen en deutors principals del comte i reconeixien deure els 35.000 florins del dot d'Elfa a Joan d'Empúries. La universitat de Cardona, per si mateixa, oferia aleshores el lliurament directe de 2.500

41. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Bernat Nadal, núm. 20, f. 68r-79r.

42. Franqueses que havien estat concedides pel vescomte Ramon Folc VI († 1320), l'avi del comte Hug II, amb data del 23 de gener de 1294. Aleshores, el senyor reconeixia als prohoms i a tota la universitat de la vila de Cardona la percepció forçada de la quèstia, raó per la qual aprovava i confirmava totes les llibertats i privilegis que n'eximien el pagament, i renunciava, així mateix, a qualsevol altra petició o col·lecta. AHC, XVII.1, s. n., *Carta com lo senyor en Ramon Folch enffranquia la vila de Cardona de quèsties et de Cumons*.

43. AHC, XVII.1, s. n.; BC, ms. 729, vol. iv, f. 272r-276v, *Privilegia concessa probis hominibus Cardone per nobilem dominum Hugonem, vicecomitem*. Diu: «Concedimus etiam, laudamus, approbamus et confirmamus vobis et vestris successoribus imperpetuum concessionem et recognitionem franquitates questarum de comuns ad impriniorum et acapitorum factas hominibus ville Cardone cum instrumento ut in ipso instrumento lacius continetur quod incipit "Noverint universi quod nos Raymundus Fulchonis et cetera" et est confectum xº kalendas februarii anno Domini millesimo ducesimo nonagesimo tercio et clausum per Guillelmum ça Sala, tunch notarium publicum domini Raymundi Fulchonis, quondam. Et graciouse de novo, ex certa scientia, concedimus vobis et vestris perpetuo quod nos non possimus vols vel vestros successores ponere seu mittere debitores vel fideiussores vel facere obligari pro nobis vel alio in aliquibus debitis nomine principali vel fideiussores et quod non teneamini dare aliquod servicium vel ad imprinium alicui persone cui nos vel nostri concedemus acapitum vel ad imprinium per terram nostram.»

florins, a més de 12.000 més que es pagarien mitjançant la creació i venda de censals morts, les pensions dels quals es consignarien sobre la mateixa vila. Per la seva banda, la vila de Solsona es va comprometre al pagament de 850 florins, mentre que la resta d'universitats lliurarien una proferta de tres florins per foc.

Dos dies després, el 5 de març, a Cardona i davant el notari Pere Carbonell, el comte Hug II, juntament amb els seus dos fills, Joan de Cardona, el primogènit, i Hug de Cardona, i davant el cavaller Mateu de Calders, procurador general del comtat, el llicenciat en drets Pere Ripoll, assessor ordinari del comtat, i Romeu Satorra, escrivà i domèstic de la casa del comte com a escrivà seu, reconeixien haver incomplert els privilegis de la vila, raó per la qual indemnitzaven la universitat amb l'úsdefruit de les rendes de la sal fins que els deutes ocasionats arran del dot d'Elfa fossin totalment pagats:

Totum Arenium Salis nostrum Cardone et omnes fructus, iura et emolumenta ipsius salis in quoquidem Arenio Salis fructibus, iuribus et emolumentis ipsius salis promittimus sub bona fide nostra et virtute iuramenti et homagii infrascriptis non tangere nec accipere tangeri nec acciperi facere, vendere, dare vel alienare parum vel multum de die nec de nocte nec aliquo alio ingenio sive arte ne aliqua ratione preterita, presente vel futura donech vobis et dicte universitati et singularibus eadem fuerit super predictis omnibus et singulis plene et integre satisfactum.

I el que encara era més important, amb ple dret per arrendar-les i percebre lliurement els seus ingressos, sense mediació del senyor:

Volens et concedens quod tunch casu sive casibus adveniente seu advenientibus quod absit possitis vestra propria auctoritate et sine licencia nostri et nostrorum successorum in dicto nostro comitatu dictum Arenium Salis fructud, iura et emolumenta ipsius Areni Salis vendere et arrendare prout vobis et dicte universitati placuerit in totum, scilicet, vel in partem ad certum tempus quo vobis placuerit et ad illud precium quo cum emptoribus seu arrendatoribus convenire positus ipsumque precium ad satisfaccionem premissorum accipere et vobis satisfacere.⁴⁴

El 31 d'abril, la universitat de Cardona designava el mercader local Pere Gibert i els notaris de Barcelona Pere Cardona i Jaume Ballester com a síndics seus per tal de negociar la venda dels censals. A canvi, l'1 de maig del mateix any, el comte, juntament amb els seus dos fills, Joan i Hug de Cardona, confirmaven la cessió de les rendes de la sal fins que els deutes ocasionats pel dot d'Elfa no fossin totalment pagats.⁴⁵ Les compensacions pel servei prestat no s'acabaven aquí, ja que els cònsols i el Consell de Cardona rebien dels seus senyors la concessió de diferents privilegis, entre els quals el dret d'imposar vectigals, cises i altres tributs sobre el blat, la farina, l'oli i la llenya, tal com ja es feia amb altres vitualles venudes a la vila.⁴⁶ Igualment, la vila de Solsona havia sol·licitat la concessió d'un seguit

44. AHC, XVII.1, núm. 300.

45. AHC, XVII.1, núm. 301. Hug de Cardona va signar i jurar la concessió del seu pare amb data 19 de maig, davant el mateix notari i en presència dels esmentats Pere Ripoll i Romeu Satorra, així com Romeu de Mas, de la casa del comte o domèstic com a col·lector general, i els donzells Gabriel de Rosanes, Jaume d'Oluges i Dalmau de Corbella.

46. AHC, XXVI.4.8. Joan SERRA VILARÓ, «Els senyors...», p. 335-336. Cal recordar que, amb data 28 de novembre de 1370, des de Montblanc, Pere III havia autoritzat el vescomte de Cardona a recaptar imposicions a les poblacions de Cardona, Solsona, Vallmoll, Torà, Sant Llorenç de Morunys i Calaf durant dotze anys per fer front a les importants despeses provocades pels donatius fets pel vescomtat de Cardona a la Corona, així com per finançar la construcció de les muralles necessàries per a defensar-se de les *gents estranyes* que amenaçaven el Principat: Pere VERDÉS PIJUAN, «Sobre la regalia d'establir...», p. 545-578.

de privilegis, entre els quals destaca poder mantenir la imposició d'un diner per lliura de carn venuda en el termini de deu anys més.⁴⁷

Les circumstàncies viscudes a l'entorn del dot d'Elfa, amb la cessió de les rendes de la sal per part del comte, evidenciaven la capacitat d'influència aconseguida pel Consell i els prohoms de la vila de Cardona en relació amb el seu senyor i les necessitats de la seva hisenda. Aquestes urgències pecuniàries havien d'esdevenir quasi contínues en el decurs d'aquella dècada en les intervencions de la casa comtal en la política interna i externa del Principat, i a través d'elles la universitat i els seus prohoms van trobar una esclatxa en la senyoria exercida sobre la vila i els seus habitants per a recuperar antics drets i aconseguir-ne de nous que afavorissin els seus interessos econòmics i socials.

BARCELONA I ELS FLUXOS FINANCERS DEL REREPAÍS

Com ja apuntàvem en l'apartat anterior, els donatius i les profertes concedits *ex gratia* al senyor excedien de molt les possibilitats de les hisendes comunals de Cardona i les altres viles del comtat, sense oblidar els termes i les parròquies rurals, i les possibles vies de finançament, ja fos a través d'impostos directes (talles) o indirectes (imposicions). L'opció més ràpida per a aconseguir els diners necessaris passava pel crèdit censal i la compravenda de rendes perpètuas o vitalícies amb caràcter redimible.⁴⁸ Per això mateix, havien de recórrer al principal mercat de capitals del país, Barcelona, sense menystenir d'altres ciutats com ara Cervera o Lleida, i als diners a mans dels mercaders, vídues, preveres i altres ciutadans benestants que disposaven de numerari per a prestar a través de la figura jurídica dels censals morts i els violaris.

La recerca i la interlocució d'aquests capitalistes creditors corresponien als procuradors nomenats per Cardona i les altres viles del vescomtat, els noms dels quals són quasi sempre recurrents i corresponen a mercaders situats a cavall del comtat i Barcelona. Així, l'any 1393, la representació va correspondre a Pere Gibert, Pere Descorp, Joan Llobet, Joan Junyent i Pere Garró. El primer era el nét de Ramon Gibert i Francesca de Torroella i el fill i hereu de Pere Gibert († 1386), un dels mercaders de la vila més dinàmics de la segona meitat del segle XIV, donades les seves activitats comercials i les seves vinculacions amb el casal vescomtal i comtal de Cardona, sense menystenir la representació

47. El 9 de setembre de 1392, el comte Hug II havia concedit a la universitat de la vila de Solsona la imposició d'un diner per cada lliura de carn. ACS, Fons de l'Arxiu de la Ciutat de Solsona, *Índex dels papers*, núm. 19, f. 41-45, i núm. 60, f. 166-169. Ramon PLANES I ALBETS, *La descripció dels arxius...*, p. 208, núm. 19, i p. 220, núm. 60.

48. En aquest sentit, hem d'advertir de les mancances de coneixement que tenim sobre els processos d'endeutament generats sota el govern d'Hug II en relació amb els subsidis oferts al rei i la fiscalitat que van generar. Un exemple pot ser la pensió de deu sous per foc oferta pel llavors vescomte de Cardona al rei Pere III a les Corts celebrades a Lleida el mes de gener de 1375. Si tenim en compte que el fogatge de 1365-1370 dóna per al vescomtat de Cardona la quantitat de 3.500 focs com a casa taxada (vegeu Josep IGLÉSIES, «El poblament de Catalunya durant els segles XIV i XV», a *Actas VI Congreso Historia de la Corona de Aragón*, Madrid, 1959, p. 247-270; Josep IGLÉSIES, «El fogaje de 1365-1370. Contribución al conocimiento de la población de Cataluña en la segunda mitad del siglo XIV», *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, núm. xxxiv, 1962), el donatiu ofert suposaria la quantitat de 35.000 sous. Com es van pagar? En el cas de la vila de Cardona, ens consta que el 30 d'agost el clavari de la universitat pagava 1.112 sous al mercader local Pere Gibert per les despeses del seu viatge i estada a Barcelona per a vendre censals morts sobre el vescomtat de Cardona arran de la pensió oferta pel senyor al rei. I dos mesos després, el 27 d'octubre, els cònsols encomanaven al també mercader local Bernat Olivó la tasca de recaptar la talla («talliam sive foga-gium») de mig florí lliurada al rei per raó de l'usatge «Princeps Namque». Ambdues referències ens deixen entreveure que una mínima part del subsidi va ser satisfeta per mitjà d'impostos directes o talles sobre els habitants de les principals viles i nuclis de població sotmesos a la jurisdicció del senyor, mentre que la resta ho fou mitjançant el crèdit censalista consignat sobre la resta del vescomtat. BC, Batllia de Cardona, B.XL.2.

FIGURA 3. Taula central del retaule de Santa Anna, obra de Pere Vall, amb la possible representació del mercader Pere Gibert com a donant (Budapest, Museu de Belles Arts, vers 1426).

de la vila i el seu Consell, del qual fou cònsol els anys 1380 i 1383.⁴⁹ L'any 1375 negociava la venda de censals morts sobre el vescomtat de Cardona arran del donatiu ofert per Hug II al rei.⁵⁰ I només tres anys després, el 1378, el comte Hug II cedia l'explotació de l'obrador de tint, situat a Bellestar, molt a prop dels molins de Bellestar o del Comte, a la societat integrada per Pere i Guillem Descorp.⁵¹ Pere va ser succeït pel seu fill homònim, Pere Gibert († 1418), que també va exercir el consolat de la vila (1394) i va gaudir de la confiança dels seus senyors. Com ja hem vist, l'any 1400, el trobem actuant com a procurador de la vila al costat del també mercader Pere de Fontelles en la compravenda dels censals morts necessaris per al dot d'Elfa de Cardona. Esdevingué un home clau del seguici comtal en el decurs de les dues dècades següents.

Per la seva banda, Pere Descorp († a. 1430) era el fill de l'esmentat Guillem Descorp († 1391), drapaire d'ofici i soci dels Gibert en l'explotació de l'obrador de tint local. El seu ofici va donar continuïtat a l'ofici familiar, si bé aviat es va especialitzar com a botiguer de draps de luxe al servei de la casa del comte.⁵² Estava casat amb Cèlia, la filla del mercader local Berenguer Llobet i germana de l'esmentat Joan Llobet, mercader que aleshores residia a Barcelona. Val a dir que Francesca Descorp, una filla de Guillem Descorp i germana de Pere, estava maridada amb l'abans esmentat Pere de Fontelles.⁵³

Respecte a Joan Llobet († ca. 1402), sabem que era el fill i hereu del mercader Berenguer Llobet († 1394) i de Francesca, la filla de Guillem Colom i Sibil·la de Torroella. Significativament, en els capítols matrimonials signats entre ambdós l'any 1362, intervenien com a familiars Pere Gibert i Guillem Descorp («de parentela nostra»). Aquests lligams de sang i professionals es refermarien encara més amb l'enllaç de Cèlia, la filla de Berenguer i Francesca, amb Pere Descorp, el fill de Guillem. En els anys previs a 1390, Joan Llobet es va establir a Barcelona, on es casaria amb Ferrerona, vinculada a la família Mathoses.⁵⁴ En el decurs de la dècada següent, Joan va desenvolupar una intensa activitat entre aquesta ciutat i Cardona com a home de confiança de la casa comtal i la universitat de la vila,⁵⁵ sense menystenir les activitats comercials.⁵⁶

49. Andreu GALERA I PEDROSA, *Territori, senyoriu i jurisdicció...*, p. 518-529.

50. Vegeu la nota 44.

51. Montserrat CASAS I NADAL, «Els habitants...», p. 125-143.

52. Com a mostra, tenim el drap d'Albi servit per a les filles del comte, així com les cinc alnes de Malines per a la comtessa, servits l'any 1391 amb un valor de 645 sous i que van ser pagats per Romeu de Mas com a col·lector general del comtat. O les quatre alnes de drap vermell de Berwick lliurades aquell mateix any a favor de Jaume d'Oluges, el fill del donzell Pere d'Oluges, en compliment de les ordres del comte, amb un valor de vuitanta sous que van ser pagats per mossèn Bernat de Duàrria com a batlle de la sal. ADS, Fons Cardona, núm. 4, f. 8 i 56-57.

53. Andreu GALERA I PEDROSA, *Territori, senyoriu i jurisdicció...*, p. 483-484.

54. Andreu GALERA I PEDROSA, *Territori, senyoriu i jurisdicció...*, p. 532-535.

55. Com a mostra, la seva intervenció personal en la preparació del casament de Joan de Cardona, el primogènit del comte. L'1 d'abril de 1391, Berenguer Llobet, com a procurador del seu fill Joan, signava àpoca pel valor de 2.860 sous a favor d'Arnau de Joan, habitant de la vila de Cardona i receptor de la proferta concedida pels homes de la Conca d'Òdena a Joan de Cardona. Aquest pagament havia estat ordenat per Hug II mateix a fi i efecte de pagar a Joan «rebus quas emit pro predicto nobili Johanne ad opus et necessitatem negociorum suorum», i anava a càrrec dels 3.300 sous lliurats per la Conca d'Òdena. En aquest sentit, ens consta que dos mesos abans, el 27 de febrer, el seu pare Berenguer també havia signat àpoca pel valor de 4.400 sous a favor de Gombau de Navel i Pere de Fontelles, mercaders que exercien com a cònsols de la vila. Aquest pagament havia estat ordenat també pel comte a càrrec de la quantitat versemblant lliurada per la vila de Cardona arran del casament de l'hereu de la casa vescomtal. I en darrer terme, ens consta que el 16 de juliol d'aquell mateix any 1391 el comte ordenà al jueu Josep de Bases, abans resident a Solsona i aleshores habitant a la vila de Cardona com a receptor de les rendes del comte, el pagament de 3.850 sous a favor de Joan Llobet pels arreus facilitats arran del casament del donzell Ramon de Calders, el fill del cavaller Mateu de Calders, procurador general del comtat: ADS, Fons Cardona, núm. 4, f. 42r, 67v i 71r.

56. El 6 de novembre de 1402, Romeu Saselva, mercader de Cardona i un dels elements més significats dels prohoms lo-

Eren tres personatges nascuts a Cardona i les vides dels quals discorrien entre aquesta vila i Barcelona, en aparença inconnexes, però amb profunds lligams de consanguinitat pròpia de l'endogàmia que caracteritzava els prohoms, interessos comuns a través de societats que els vinculaven en l'exploració de l'obrador de tint local i altres negocis diversos, i un nexa financer a través dels Colom, fundadors d'una de les banques privades que van funcionar a Barcelona abans de la fallida de 1381, juntament amb els Descaus-Olivella, Provençal-Brunet i altres.⁵⁷ Els seus orígens responen a la persona de Guillem Colom, un petit prestamista i home de negocis a escala local, que fou pare de Guillem i Joan Colom. Ambdós germans s'establiren a Barcelona vers el 1360 per exercir com a canvistes o banquers i gaudir d'un notable èxit fins a participar en els circuits comercials internacionals de la Mediterrània i del nord d'Europa com a armadors.⁵⁸

Les activitats comercials i financeres de la família van tenir continuïtat a les dècades següents, fins al punt que Guillem Colom fou, juntament amb Miquel Roure, el primer administrador de la taula de canvi de Barcelona, creada l'any 1401 com a primera banca pública de la ciutat. I era a través de Joan Colom que Pere Gibert i Pere Descorp participaven en els negocis que un mercader de Lucca tenia a Bruges.⁵⁹

Els germans Colom, Joan Llobet i d'altres mercaders i homes de negocis locals establerts a Barcelona, com ara els Gibert, Segalers, Torà, Tosquer, Codina, Vilorbina, Aguilar i Navel, són un exponent més de l'atracció que la capital exercia a un nivell específicament mercantil amb l'arribada constant de mercaders nouvinguts a la ciutat.⁶⁰ L'interès, però, de l'escenari albirat fins aquí és constatar l'existència a la Barcelona de 1400 d'un nucli de famílies arribades a la ciutat des de Cardona per a situar-hi la seva base operativa i participar en el comerç exterior, sense perdre de vista els circuits econòmics i financers del rerepaís. El paradigma d'allò que havia passat, ens l'ofereixen els germans Berenguer i Jaume Ros, dos secundogènits nascuts a Cardona i establerts al Born barceloní a la dècada de 1330, on es van dedicar al comerç fins a constituir a mitjan segle una societat amb un capital social de 12.820 lliures (uns 256.400 sous), només superades per les 17.840 lliures de la societat Mitjavila-Espaser i Puigmoradell, i una nombrosa plantilla d'agents comercials com ara Bonanat Llorenç, d'Ullastret; Jaume Marmany i Bernat Messeguer, ambdós de Barcelona; Bernat Gaidó, de Man-

cals, signava àpoca a favor de Guillem Colom, com a tutor dels fills menors del difunt Joan Llobet, pel valor de dos mil sous «que mihi tenebatis solverere pro mercatura que fuit inter me et ipsum Johanem et cetera»: ADS, Fons Cardona, núm. 5, f. 161r.

57. Ramon GUBERN, «La crisis financiera de 1381 en la Corona de Aragón», a *X Congrés Internacional des Sciences Historiques: Communications*, Florència, 1955, p. 236-238; A. Payson USHER, *The Early History of deposit Banking in Mediterranean Europa*, vol. 1, *Banking in Catalonia 1240-1723*, Cambridge, Mass., 1943; Rafael CONDE, «Las actividades y operaciones de la banca barcelonesa trecentista de Pere Descaus y Andreu d'Olivella», *Revista Española de Financiación y Contabilidad*, núm. 55 (1988), p. 115-182; Maneul RIU, «La banca i la societat a la Corona d'Aragó, a finals de l'edat mitjana i començaments de la moderna», *Acta Mediaevalia* (Barcelona, Universitat de Barcelona), núm. 11-12 (1990-1991), p. 187-224.

58. L'any 1390, Guillem Colom es trobava a l'Alguer, d'on va haver de retornar a Barcelona amb la seva nau davant la possible revolta dels sards a instàncies dels genovesos. Cal recordar, així mateix, l'episodi d'una nau carregada de fruita tramesa a Flandes amb la participació de Guillem, la qual va ser presa pels anglesos en una acció que va comportar la intervenció de Martí I amb una provisió reial de 1398 en la qual reclamava al rei d'Anglaterra. Enric MITJANA DE LAS DOBLAS, «La casa dels Colom a Barcelona», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 438 (1931); Pere CATALÀ ROCA, «Els Colom de Barcelona», a *Colom i el món català*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1993, p. 75-81; Francesc ALBARDANÉ, «Nous documents inèdits sobre els Colom de Barcelona-Cardona», *Centre d'Estudis Colombins*, núm. 15-17 (1996), p. 19-32.

59. Antoni de CAPMANY I DE MONTPALAU, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, vol. 1, Barcelona, Cambra Oficial de Comerç i Navegació, 1961, p. 319.

60. Jaume AURELL, *Els mercaders catalans al Quatre-cents: Mutació de valors i procés d'aristocratització a Barcelona (1370-1470)*, Lleida, Pagès, 1996, p. 256-263.

resa; Romeu de Torà, de Cardona, i Berenguer de Junyent i Joan Picó, aquests dos de Solsona.⁶¹ Cinquanta anys després, els fills i els néts de Berenguer i Jaume Ros restaven plenament integrats a la ciutat i la seva oligarquia era representada pels ciutadans honrats que controlaven els òrgans de govern executius del municipi.⁶²

Els lligams de sang i els negocis comuns desenvolupats per aquest nucli de famílies entre els prohoms de Cardona i la ciutadania rendista de Barcelona feien dels seus caps els millors ambaixadors a l'hora de cercar els capitals necessaris per a satisfer els subsidis oferts per la vila i el comtat al seu senyor, una intermediació que passava per la seva participació en el sistema financer en el cas dels Colom i en el govern de la ciutat en el cas dels Ros, sense oblidar els vincles familiars establerts pels primers (Saplana, Bertran, Dusai, Marimon, Ses Avasses) i pels segons (Busquets, Dusai, Fiveller, Sirvent).

Centrem ara la nostra atenció en les persones de Joan Junyent i Pere Garró, dos mercaders nascuts a Solsona i establerts aleshores a Barcelona. El primer era el nét de Pere de Junyent, de Solsona, i fill de Berenguer de Junyent, que l'any 1338 havia entrat per un termini de dos anys al servei dels germans Ros, mentre que el segon era el fill i hereu de Pere Garró, un ric mercader solsoní esdevingut senyor dels castells de Vallferosa i Terrassola. El nexce comú entre ambdós passava per la família Llobera i per la persona de Joan de Llobera († 1446), el fill de Bartomeu de Llobera, mercader de Solsona, i Paula, filla de Ramon Martí, vilatà de Cardona. El primer era cosí germà seu per part de mare. I una filla de Pere Garró, pare, estava casada amb el mateix Joan de Llobera (mentre que Marquesa, filla d'un segon matrimoni i germanastra dels anteriors, ho estava amb Berenguer Desllor, mercader de Barcelona). Aquest entrellat de lligams familiars i comercials ens ofereix una altra perspectiva d'anàlisi a l'hora d'estudiar la fortuna de Joan de Llobera en els negocis mitjançant diferents societats d'abast internacional fins a esdevenir un dels comerciants més actius i rics de la ciutat, amb fills i filles casats amb els Roig i de Casagia, els Ferrera i els Ros.⁶³

Si en el cas de Cardona l'horitzó barceloní passava pels Gibert, Descorp, Llobet, Colom i Ros, a Solsona succeïa el mateix amb els Junyent, Garró i Llobera, cognoms amb els quals se'ns definien els nòduls dels fluxos comercials i financers que connectaven Barcelona amb la vila i el comtat de Cardona. Era un circuit econòmic entre la ciutat i el reapaís que els senyors de Cardona havien de fer servir per a finançar-se a través dels homes de negocis que gaudien de la seva confiança.

LA SAL DE CARDONA I ELS «DINERS DE NOUS»

El 10 d'agost de 1400, el comte Hug II moria a les seves cambres del castell de Cardona, a l'edat de setanta-un anys. Abans, però, el 19 de juny encara havia pogut assistir el naixement del seu nét, Joan Celdoni Ermenter, el primer fill de Joan de Cardona amb Joana d'Aragó, que havia de donar

61. Claude CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462...*, p. 165, nota 66; Arcadi GARCIA I SANZ i Josep M. MADURELL I MARIMON, *Societats mercantils a Barcelona*, vol. I i II, Barcelona, Fundació Noguera, 1986, p. 320 i 391, doc. 30, 33, 38, 39, 40, 41, 42, 43 i 48.

62. Andreu GALERA I PEDROSA, «Els Ros de Garrigosa: entorn les relacions entre la oligarquia de la vila de Cardona i l'alta burgesia barcelonina (segles XII-XV)», *Acta Mediaevalia* (Barcelona, Universitat de Barcelona), núm. 20-21 (1999-2000), p. 591-615; Andreu GALERA I PEDROSA, *Territori, senyoriu i jurisdicció...*, p. 599-607 i 684-689.

63. Núria COLL JULIÀ, «Una companyia barcelonesa para el comercio de paños (1440-1484)», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona, CSIC), vol. 5 (1968), p. 339-407; Carme BATLLE, «Notas sobre la familia de los Llobera, mercaderes barceloneses del siglo XV», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona, CSIC), vol. 6 (1969), p. 535-552; Núria COLL I JULIÀ i Arcadi GARCIA I SANZ, *Galeres mercants catalanes dels segles XIV i XV*, Barcelona, Fundació Noguera, 1994, p. 333-354; Ramon PLANES I ALBETS, «El testament del mercader Joan de Llobera (Barcelona 1437)», *Oppidum* (Solsona, Centre d'Estudis Lacetans), núm. 2 (2002), p. 29-44.

continuïtat al llinatge. En compliment de l'antic costum familiar i de les darreres voluntats expressades en el seu testament del 29 de juny de 1395, les despulles mortals del comte foren sebollides en el temple de Sant Vicenç, amb els corresponents oficis i aniversaris per la salvació de la seva ànima celebrats per l'abat Francesc de Besora amb l'assistència del capítol de canonges.⁶⁴

D'aquesta manera finien els seixanta-sis anys de govern d'Hug II i començaven els del seu fill i hereu, Joan de Cardona, en el futur Joan Ramon Folc I. A la vila, el Consell i els prohoms es neguitejaven perquè el segon comte de Cardona procedís a la confirmació dels privilegis, llibertats, franqueses, immunitats, usos i costums de la universitat, segons havien fet els seus predecessors després de rebre l'homenatge dels seus vassalls en una cerimònia que es desenvolupava a l'interior del temple de Sant Vicenç del castell.

Des de mitjan segle XI, els senyors del castell de Cardona restaven obligats, abans de prendre possessió dels seus dominis, a jurar davant el seu sant patró, sant Vicenç Màrtir, respectar i defensar la comunitat de canonges i els béns de la seva església homònima. L'acte es portava a terme a manera de jurament sacramental al presbiteri i a l'altar major del temple, davant l'abat de Sant Vicenç assegut en una càtedra, que prenia el jurament solemne del nou senyor amb els evangelis a la mà. Un cop conclòs, el senyor rebia l'homenatge dels representants dels seus vassalls, inclosos els síndics i els procuradors de les principals viles sotmeses a la seva jurisdicció, que aprofitaven per a sol·licitar la ratificació dels seus respectius privilegis, costums i franqueses.

El difunt Hug II ho havia fet l'any 1334, amb data de l'1 de setembre, quan encara era un minyó, raó per la qual va restar acompanyat de la seva mare Beatriu d'Anglesola, que n'era la tutora legal.⁶⁵ De llavors ençà ja havien passat seixanta-sis anys, amb molts daltabaixos en les relacions del senyor amb els seus vassalls i el compliment dels seus privilegis; ara s'esperava que el nou senyor complís l'antiga tradició, i era una ocasió immillorable per a demanar-li la restitució dels antics drets sobre la sal suspesos des de l'any 1348 pel seu difunt pare; això és, els vuit-cents sous a rebre sobre les rendes de les salines a raó de cinc-cents sous per Nadal (que rebien el nom popular de «diners de nous») i tres-cents més per Sant Joan del mes de juny, a més d'una quantitat indeterminada de càrregues de sal a percebre per Carnestoltes. La cessió de les salines i les seves rendes feta mesos enrere pel difunt comte a favor del Consell i els seus prohoms havia estat tota una fita per a aquells homes; tanmateix la seva administració responia únicament a l'amortització dels crèdits contrets arran del dot d'Elfa de Cardona. Ara, però, volien recuperar els seus drets centenaris sobre la sal, reconeguts a la mateixa carta fundacional de la vila amb les franqueses atorgades l'any 986 pel comte Borrell II. I només calia esperar les noves demandes de diners per part del nou senyor.

Significativament, entre les primeres decisions preses per Joan Ramon Folc I trobem el pagament dels drets dotals de la seva mare, Beatriu de Luna, a través del crèdit censal consignat sobre diverses poblacions del comtat,⁶⁶ així com la designació dels mercaders Romeu de Mas i Pere Gibert com a

64. En el seu testament va disposar dos mil sous per a costejar els sufragis a celebrar, endemés de tres capellanies sota l'advocació de sant Joan Baptista, amb una renda anual de quatre-cents sous cadascuna i l'obligació per part dels preveres beneficiats de celebrar missa diària i un respons sobre el seu sepulcre i el dels del seus pares i germans. Vegeu Domènec COSTA I BAFARULL, *Memorias de la ciudad de Solsona y su iglesia*, vol. I, Barcelona, Balmes, 1959, p. 211; Joan SERRA VILARÓ, «Els senyors...», p. 324-326.

65. AHC, XVII.1, núm. 8.

66. El dissabte 27 de novembre, Joan Ramon Folc I venia a la seva mare un censal mort de pensió anual de 14.000 sous (a cobrar en dues pagues, una el 15 d'agost i l'altra el 24 de desembre) i de preu 187.000 sous, les pensions del qual es consignaven sobre les universitats de Castellfollit de Riubregós, Ivorra, Tarroja, Calonge i Ferran: AHPB, Pere Pellicer, núm. 9, f. 46v, 57r, 102r-v i 112r.

procuradors seus per a vendre els censals morts necessaris per a acabar de reunir el dot de la seva germana Elfa, amb data del 28 de novembre.⁶⁷ Dies després, el dijous 2 de desembre, ambdós creaven i venien un censal de 1.375 sous de pensió anual i 16.500 sous de preu. Significativament, el comprador era Joan Ros, ciutadà honorat de Barcelona, fill de Gabriel Ros i nét de Jaume Ros.⁶⁸

Per a dissort dels prohoms, el senyor es va fer esperar a complir la tradició. El servei al rei i les circumstàncies viscudes entorn del seu cunyat Joan II d'Empúries i la seva mort l'octubre de 1401, amb l'heretatge del comtat d'Empúries i la seva posterior incorporació a la Corona per part de Martí I, van mantenir Joan Ramon Folc I ocupat fins a l'estiu de 1402. Finalment, el comte va atendre els precs del Consell i la desitjada confirmació es va fer el 2 de juliol de 1402, a l'interior del temple de Sant Vicenç. Prèviament, el senyor havia prestat el seu jurament sacramental al seu sant patró en presència de l'abat Francesc de Besora i del capítol de canonges. Tot seguit va rebre l'homenatge de boca i mans dels seus vassalls a través dels seus representants electes, moment que els cònsols i els prohoms del Consell de Cardona van aprofitar per a presentar davant el comte la carta amb la confirmació feta pel seu pare l'any 1334 i la seva aprovació, a la qual cosa el senyor va accedir, en presència dels seus germans Antoni de Cardona i Pere de Cardona, canonge de Lleida i protonotari de la Santa Església Romana; el cavaller Joan de Montbui, procurador general del comtat; els donzells Pere Alemany de Toralla i Joan Ferrer, ambdós al servei de la casa del comte, i molts altres.⁶⁹

Entre els privilegis jurats aleshores, s'inclouien els antics drets sobre la sal.⁷⁰ Ara només calia fer valdre la seva aprovació. Un any després, el 19 d'agost de 1403, els cònsols i els prohoms del Consell de Cardona pujaven fins al castell per presentar un memorial amb els seus greuges davant el senyor,

67. AHPB, Arnaldo Lledó, núm. 3, f. 21v: «Actendens nos habere necessariam certam peccunie summam, tam pro solvendum dote egregie domine Elfe, sororis nostre carissime, quod dotem dare et solvere promisimus et tenemur egregio Johanni de Aragonia, comiti Impuriarum, viro et domino ipse Elfe, tanquam pro aliis certis de causis nobis et nostro comitatui multum utilibus et necessariis, et exquisitis diversis viis et modis per quos ipsam peccunie summam habere possumus, non invenisse viam promtiorum et minus dampnosa per quam facilius et citius ipsam summam peccunie habere possumus, quam per viam vendicionis censualium mortuorum noviter vendendorum, instrumentis tamen gratie mediante.»

68. AHPB, Arnaldo Lledó, núm. 3, f. 31v, 32r, 33r i 36r.

69. AHC, XVII.1, núm. 251. Una setmana després, amb data 9 de juliol, el comte feia el mateix a Solsona. Aquí, però, la senyoria restava compartida amb el preposít de la canònica de Santa Maria, raó per la qual es va requerir primer l'homenatge dels seus vassalls: «Prohomens nos vos requerim per la fe e lealtat que erets tenguts al dit senyor e car pare nostre de bona memòria, en lo temps que vivia passats, a nos homenatge de lealtat segons e per la forma que vestres predecessors han acostumat a nostres predecessors et segons antigament cartes contenen.» La resposta dels homes de Santa Maria fou aquesta: «E nosaltres, senyor, som prets e aparellats de fer a vos, senyor, lo qui vos senyor plaurà en nom vostre rebent-lo dit homenatge per la forma que a vos senyor som tenguts e segons és acostumat per nostres predecessors.» I tot seguit li van prestar homenatge de boca i mans. A continuació, el comte reclamà l'homenatge dels cònsols i la universitat de Solsona, sotmesos a la seva jurisdicció, amb paraules semblants a les expressades davant els homes del preposít, a la qual cosa van respondre també com els homes de Santa Maria. Aleshores, els cònsols i els prohoms de Solsona van prestar homenatge de boca i mans al nou senyor amb les seves mans posades sobre els evangelis, segons el costum dels seus predecessors i segons els Usatges de Barcelona i les observances i els costums generals de Catalunya: ACS, Fons de l'Arxiu de la Ciutat de Solsona, *Índex dels papers són en lo Arxiu de la Ciutat de Solsona*, núm. 9, f. 19-21. Ramon PLANES I ALBETS, *La descripció dels arxius...*, p. 203, núm. 9.

70. Diu: «Item concedius, laudamus, approbamus et confirmamus vobis et vestris successoribus imperpetuum franquitate denariorum salis Cardone et observancia et usum recipiendi octingentos solidos Malguirensis quos Universitas ville et termini Cardone accipiebat et accipere consuevit in dicto sale annuatim videlicet in quolibet festo Sancti Johannis Bapstiste mensis junii trescentos solidos et in quolibet festivitate Nathalis Domini quingentos solidos ut plenius continetur in instrumento inde confecto quod incipit “Noverint universi quod nos Raymundus Fulchonis”, et est confectum pridie idus junii anno Domini millesimo ducentesimo septuagesimo sexto et clausum per Bernardum Mascaroni, tunch notarium publicum Cardone. Ac etiam antichum et anticham usum et observanciam recipiendi et habendi annuatim in quolibet Carniprimio Cadragesima certas somatas seu mensuras salis in dicto Arigno prout antiquitus est fieri consuetum prout nobilis domini Raymundus Fulchonis, quondam, carissimus frater noster predicta recognovit in suo ultimo testamento.»

assistit per Pere Ripoll, llicenciat en drets i jutge ordinari del comtat, el donzell Pere Alemany de Toralla, Pere Sacalm, de Solsona, i Romeu Satorra i Romeu de Mas, col·lector i auditor generals del comtat, respectivament. Entre les queixes presentades s'inclouïen temes diversos com ara el contenciós que el Consell mantenia amb el rector de la vila, l'obligació dels preveres i de les persones generoses o de paratge residents a la vila a contribuir a les talles i altres exaccions pels seus béns, el pagament del bestiar requisat pels oficials del comte als homes de la vila per al servei de la seva casa, la creació de la mostassaferia local i l'elecció del seu responsable, la impossibilitat d'empresonar fora de la vila els seus vilatans, la guàrdia que els vilatans restaven obligats a fer de dia i de nit a les presons del senyor, i, és clar, la sal.

El memorial contenia un capítol amb les paraules següents:

Item Senyor, com los dits còsolls e promens de la dita Vila per certes rahons hayen acostumat de haver dels senyors de la dita vila cascun any en la festa de Nadal ·D· solidos e en la festa de Sent Johan de juny ·ccc· solidos, los quals diners eren apellats vulgarment diners de nous e lo Senyor comte, vostre pare, qui Deus haya, aquells los haya levats e no haya vulgut fer pagar, no sabens la rahó per que. Que placie a Vos Senyor les dites quantitats quiscunys anys los facats pagar. Per çó que pusquen destrubuir aquelles en la forma e manera acostumada. E per semblant manera, Senyor vos placie de tornar a degut stament la somada e somades de sal que los habitants de la dita vila acostumaven de pendre per privilegi special en los vostres salins.⁷¹

La resposta oferta pel senyor fou aquesta:

Al dit Senyor plau donar per los dits ·DCCC· solidos en lo dit capítoll contenguts appellats diners a nous, ·ccc· solidos quescuns anys e només avant, los quals comensarà a dar de la festa de la Nativitat de nostre Senyor primer vinent a dos anys, e en après perpetualment per quescuns anys en la dita festa los dits ·ccc·solidos. Axi matex li plau donar per la dita sal quescuns anys cent sesters, las quals començaran a donar a Carnestoltes primer vinents e axí d'aquí avant quescuns anys en lo dit termini, la qual se haye a tayllar la dita vila.

Com podem observar, els drets van ser restituïts a la baixa. Tot i així, en els anys següents els trescents sous de la sal havien d'esdevenir un ingrés bàsic de la hisenda comunal al costat de les respectives imposicions sobre el passatge dels portals de la vila i el pa, el vi, la carn, el peix i altres menuderies. Respecte als cent sesters anuals de sal (entre vint i vint-i-una tones), es van distribuir entres les dues-centes famílies de la vila a raó d'una aimina per família (entre cent quatre i cent cinc quilograms), circumstància que explica el nom que aquest dret comunal va rebre amb el temps: les aimines.

EL PRIVILEGI REIAL DE FIRA

Com ja anunciàvem, l'existència de Cardona com a nucli de població es fonamentava en la sal i l'explotació del mineral feta per l'home des del Neolític mitjà (4500 aC). Segles i segles d'història que havien determinat el seu esdevenir amb un marcat caràcter comercial. A la mateixa carta de franquises atorgada l'any 986 al castell i als seus habitants pel comte Borrell II es regulava la celebració del mercat local amb les paraules següents: «Tindreu tothora negoci net, mercat lícit i una sola moneda pura.»⁷²

71. AHC, XVII.1, núm. 33.

72. AHC, XVII.1, núm. 1. Andreu GALERA I PEDROSA, *Diplomatari...*, p. 60-66, doc. 7.

Amb el pas del temps, aquest mercat va adoptar una doble realitat. Per un costat, la tradicional compravenda de la sal sota el monopoli senyorial que s'efectuava a l'Areny de la Sal i a les seves instal·lacions, a tocar de la pedrera d'on s'arrencava el mineral, i per l'altre, l'intercanvi de queviures, mercaderies i altres productes agrícoles que es feia als peus del castell, i a l'entorn del qual sorgirà la vila o burg de Cardona, sota la senyoria compartida dels vescomtes i de l'abat de Sant Vicenç. Els primers controlaven la plaça de la vila (l'actual plaça de Santa Eulàlia o de les Cols) amb la concentració dels monopolis senyorials com ara el forn de pa, el maell i la carnisseria, als quals s'afegia l'hospici de pelegrins fundat l'any 1087, mentre que el segon senyorejava sobre el mercadal que se celebrava a les portes del temple de Sant Miquel i la seva sagrera, vora el vial principal que articulava el nucli primigeni de la vila.⁷³

Més enllà de l'activitat pròpia del salí, aquest mercat setmanal aplegava la població autòctona i la dels termes circumveïns, els uns a vendre per pagar i els altres a vendre per comprar, fins a constituir l'anella bàsica de l'intercanvi desigual de béns i valors materials que es donava entre el camp i la ciutat. Alhora definia l'àrea d'influència socioeconòmica necessària per al desenvolupament de l'economia rural en el sistema feudal.⁷⁴ De fet, l'articulació administrativa i judicial del comtat de Cardona responia a les unitats físiques de relleu i a les respectives capitalitats socioeconòmiques constituïdes a l'entorn d'aquests mercats setmanals: a la conca central del Cardener, la vila i mercat de Cardona; a la muntanya i els altiplans de Solsona, la vila homònima amb el seu mercat; a la vall de Lord, la vila i mercat de Sant Llorenç de Morunys, i a la Segarra, les viles i mercats de Calaf i Torà.

Totes cinc viles es distribuïen en el territori a partir de distàncies mai inferiors als vint quilòmetres i mai superiors als trenta, de tal manera que els habitants dels termes veïns tenien al seu abast els respectius mercats setmanals que se celebraven de manera alterna, amb distàncies mai inferiors a les quatre hores de camí i mai superiors a les sis, que significaven poder anar i tornar el mateix dia.

Mercats setmanals al comtat de Cardona (segles XIV-XV)

	<i>Dilluns</i>	<i>Dimarts</i>	<i>Dimecres</i>	<i>Dijous</i>	<i>Divendres</i>	<i>Dissabte</i>	<i>Diumenge</i>
Cardona		×			×		
Solsona	×		×				
Sant Llorenç de Morunys				×			
Calaf						×	
Torà					×		

D'aquesta manera, a l'entorn de cadascuna d'aquestes viles i del seu mercat es definia una àrea d'influència econòmica i social amb un radi d'abast que s'ha situat entre els deu i els quinze quilòmetres al seu voltant. Més enllà, ja es trobaven les ciutats de reialenc cap de vegueria, amb els seus mercats i fires, com Berga, a sis o set hores de camí; Manresa, a set; Cervera, a vuit; la Seu d'Urgell, a vint-i-quatre, i Barcelona, a divuit.

El dinamisme d'aquests mercats i les seves respectives viles i ciutats es refermava a partir de la celebració d'una o més fires anuals que possibilitaven l'enllaç d'aquest comerç local amb els circuits comercials internacionals i els seus productes —des dels més luxosos com ara les espècies o la sederia

73. Andreu GALERA I PEDROSA, «La vila de Cardona», a *L'art gòtic...*, p. 102-105.

74. Josep M. SALRACH, «Mercat i mercats» i «Mercat de la vila, mercat de productes», a *Història agrària dels Països Catalans*, vol. II, *Edat mitjana*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2004, p. 395-464.

fins als més quotidians— mercès a la presència de mercaders i traginers d'arreu de Catalunya.⁷⁵ S'organitzava, així, una xarxa d'intercanvi mercantil orgànica entre el comerç exterior i interior que permetia a la ciutat abastar-se d'aquells productes que en el dia a dia no es trobaven al mercat local en no produir-s'hi, alhora que els mercaders forans compraven les excedències productives d'aquest mercat per vendre-les en indrets deficitaris.⁷⁶

En l'àmbit del reialenc, les principals ciutats i viles de la Catalunya central havien rebut el corresponent privilegi reial per a celebrar les seves fires, com ara Manresa (concessió de 1284 i desdoblada el 1311),⁷⁷ Cervera (1301)⁷⁸ i Berga (1310),⁷⁹ en un seguit de concessions que s'han d'emmarcar en el desenvolupament firal experimentat en temps de Jaume I i els seus successors Pere II i Jaume II.⁸⁰ En principi, la potestat per a concedir una fira competia només al rei, el qual oferia la seva protecció o guiatge als mercaders i negociants que hi assistien, alhora que es beneficiava dels ingressos fiscals derivats de l'activitat firaire. La concessió prenia forma a través d'una carta o privilegi reial del monarca que a iniciativa pròpia, o en atenció als precés d'un o més suplicants que podien anar des dels senyors laic o eclesiàstic de l'indret fins a la mateixa comunitat veïnal, accedia a atorgar la fira a celebrar en el termini assenyalat i amb el corresponent guiatge reial.⁸¹

Tanmateix, en el cas de Cardona i la terra dominada pels seus senyors, la realitat era una altra, com ho demostra la concessió de fira a favor de Calaf feta l'any 1317 pel vescomte Ramon Folc VI. El privilegi de fira donat aleshores a Calaf pel senyor de la vila contravenia la regalia, raó per la qual el rei Jaume II va haver d'intervenir per defensar les prerrogatives reials. En el rerefons d'aquest conflicte entre el vescomte i el monarca, hi havia l'estira-i-arrotonsa dels mercats sota jurisdicció senyorial, com el de Calaf, enfront dels del rei, com el dels Prats de Rei (i, de retruc, Copons i Igualada) per a convocar el major nombre d'assistents i augmentar, així, els beneficis fiscals derivats del comerç. La resposta del rei fou la concessió de fira a Sant Martí Sesgueioles aquell mateix any i ordenar als veugers de Cervera, Tàrrega i Manresa que no permetessin als habitants de les seves respectives demarcacions assistir a la celebració de Calaf, per obligar-los a anar a la primera; mentrestant, el vescomte manava traslladar el mercat de Calaf del divendres tradicional al dimecres per rivalitzar amb el dels Prats, amb acusacions entre el rei i el vescomte i les respectives penes coercitives per impedir que els seus vassalls anessin al mercat contrari.⁸²

Els fets viscuts aleshores ens permeten entreveure com els senyors de Cardona ignoraven les re-

75. Albert CARRERAS i Lúdia TORRA, *Història econòmica de les fires a Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Comerç, Turisme i Consum, 2004; Lluís CASASSAS i SIMÓ, *Fires i mercats a Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Societat Catalana de Geografia, 2000.

76. Carme BATLLE, *Fires i mercats: Factors de dinamisme econòmic i centres de sociabilitat (segles XI a XV)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2004; María Dolores LÓPEZ PÉREZ, «Comprar y vender en Cataluña: mercados y ferias (ss. XII-XV)», a Simonetta CAVACIOCCHI (ed.), *Fieri e mercati nella integrazione delle economie europee secc. XII-XVIII*, Prato, Istituto Datini, 2001, p. 309-333.

77. Marc TORRAS i SERRA, *El Llibre Verd de Manresa*, Barcelona, Fundació Noguera, 1996; Marc TORRAS i SERRA, *Els privilegis del Llibre Verd de Manresa*, Manresa, Parcir, 1998.

78. Max TURULL RUBINAT, «Intercanvi comercial, fira i mercat a Cervera entre 1136 i 1392», *Miscel·lània Cerverina* (Cervera, Centre Municipal de Cultura), núm. 7 (1991), p. 19-39.

79. ACA, Cancelleria, reg. 207, f. 197-198. Ramon VILADÉS i LLORENS, «La mostassaferia de Berga (s. XIV-XVIII)», *L'Erol* (Berga, Àmbit de Recerques del Berguedà), núm. 35 (1991), p. 31-34, nota 5; Maria Dolors SANTANDREU i SOLER, *Els privilegis reials de la vila de Berga (segles XIV i XV)*, tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona, 1995.

80. Albert CARRERAS i Lúdia TORRA, *Història econòmica...*, p. 90.

81. Carme BATLLE, *Fires i mercats...*, p. 59-64.

82. Flocel SABATÉ, «Estructura socio-econòmica de l'Anoia (segles X-XIII)», *Acta Mediaevalia* (Barcelona, Universitat de Barcelona), núm. 13 (1992), p. 175-238, en especial p. 226-227.

galies per a promoure privilegis de fira a favor de les principals viles sota la seva jurisdicció. I és que, a banda de Calaf, Solsona⁸³ i Cardona⁸⁴ també celebraven aleshores una fira anual o més. Val a dir que ho desconexem quasi tot d'aquestes fires i de la seva organització: calendari, periodicitat, garanties i règim fiscal ofert als qui hi assistien. I cal dir que en els respectius arxius comunals no consta cap document que n'acrediti la seva concessió per part del rei.

La pregunta a fer-se és com aquestes fires coexistien amb les celebrades a les ciutats de reialenc, afavorides per successius privilegis de fira atorgats pel rei amb la seva protecció o guiatge i amb la sempre anhelada possibilitat de restar enfranquides.⁸⁵ I, en especial, amb Cervera i la seva fira, que des de la seva creació havia assolit una importància notable mercès a la situació de la vila en relació amb la xarxa viària de l'interior del país i la comercialització de draps de la terra, bestiar, safrà, armes i articles de metal·lúrgia, cuireteria i altres. Les ordinacions aprovades l'any 1392 amb el vistiplau de Joan I són testimoni del seu apogeu i de com Cervera monopolitzava el comerç interior en un radi d'acció molt ampli que incloïa acords amb les fires de Tàrrrega, Vilagrassa i Verdú.⁸⁶

Cervera era la fira referent i hi acudien els mercaders i els vilatans de Cardona.⁸⁷ En contrast amb l'atracció exercida per aquesta fira, a la qual n'hi hauríem d'afegir d'altres del reialme com les de Manresa, Berga i Igualada, sembla donar-se un esmorteïment de la de Cardona i d'altres mercats sota la jurisdicció dels seus senyors. Això podria explicar algunes reaccions abruptes del comte Hug II, com ara la prohibició ordenada l'any 1393 d'assistir a la fira d'Igualada. Aleshores el rei va amenaçar d'impedir als seus d'anar als mercats celebrats sota la jurisdicció dels comtes de Cardona amb ordres dirigides als veguers i batlles de Barcelona, el Vallès, Lleida, el Pallars, Vilafranca, Manresa i el Bages, Montblanc, Cervera, els Prats de Rei, Vic i Osona.⁸⁸ Davant d'aquesta realitat, el nou comte i els seus prohoms aspiraven a una nova embranzida comercial que refermés en la vessant econòmica la capitalitat administrativa i judicial que la vila de Cardona exercia sobre el comtat i el territori sota la seva jurisdicció. I per això mateix eren conscients que calia la sanció del rei amb el corresponent privilegi reial de fira.

83. Solsona ja acollia la celebració d'una fira anual abans de 1283, quan Ramon Folc VI ja reclamava el dret a demanar fermances els dies de mercat i fira a favor del seu castlà. Així mateix, l'any 1319, quan el consell de la vila va adquirir el camp d'en Pereta (actual plaça del Camp) a Pere de Vallcebre pel valor de 1.500 sous, el vescomte va prometre als seus prohoms que respectaria la compra feta amb la prohibició expressa de bastir-hi cases i l'obligació de destinar aquell espai fora muralles per a la celebració de fires, batudes i càstigs. Dues dècades després, el 1343, el camp d'en Pereta ja se l'identifica també com de la Fira, quan els homes de Solsona s'hi reuniren en consell general. I cinc anys abans, a les capitulacions signades el 1338 entre els vescomtes, el paborde i els prohoms del Consell, s'inclouia un capítol sobre la venda de vi per part dels mercaders forans en les fires. ENRÍC BARTRINA I COROMINAS, ENRÍC BERTRAN GONZÁLEZ i JORDI TASIES I PLANAS, «Les fires vilatanes antigues. Els segles XIII-XVI», a *50 anys de Fira Sant Isidre: Solsona 1953-2002*, Solsona, Consell Comarcal del Solsonès, 2002, p. 23-24.

84. Albert Carreras i Lúdia Torra creuen que els vescomtes concediren entre 1050 i 1100 un privilegi per a la celebració d'una fira anual sense aportar cap referència documental (Albert CARRERAS i Lúdia TORRA, *Història econòmica...*, p. 63). Més enllà d'aquesta cronologia incerta, la topografia urbana ens aporta una referència que evidencia la celebració d'una o més fires anuals, si més no des de la primera meitat del segle XIV. Ens referim al pati de la Fira (l'actual plaça homònima), un espai fora muralles del nucli primigeni d'època romànica de la vila i el seu mercadal, que ens apareix esmentat per primera vegada l'any 1346, quan el vescomte Hug II va concedir permís per a enderrocar les dues torres que hi havia al costat de les fires i els horts de Guillem d'Aguilar («illas duas torres que sunt versus patium de la Fira iuxta ferias seu ortum Guillelmi de Aquilario»), i poder aprofitar els seus carreus, a més d'arrancar pedra del rocam damunt el qual eren bastides, per a l'obra de la nova església de Sant Miquel. BC, ms. 729, vol. IV, f. 166.

85. Carme BATLLE, *Fires i mercats...*, p. 30-32.

86. Carme BATLLE, *Fires i mercats...*, p. 86-90; Albert CARRERAS i Lúdia TORRA, *Història econòmica...*, p. 94-95.

87. Max TURULL RUBINAT, «Intercanvi comercial...», p. 31.

88. Joan CRUZ RODRÍGUEZ (ed.), *Els privilegis de la vila d'Igualada*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, p. 176-177 i 207-208.

Aquesta sanció va arribar l'hivern de 1405, des de Perpinyà, on sojornava el rei. Amb data del 28 de desembre, Martí I va atorgar el privilegi de fira a favor dels cònsols, els prohoms i la universitat de la vila de Cardona. En la carta, el monarca deia que ho feia en atenció a la súplica del seu conseller i almirall, el comte Joan Ramon Folc I («ad suplicatione humilem pro parte vestri nobilis et dilecti consilarii et camerlengi nostri ac admiratus marium nostrorum Johannis Raymundi Folch, comitis Cardone»). La concessió era per al termini de deu dies a partir del 24 d'octubre («quod in ipsa villa sint et celebrentur decetero quolibet anno perpetuo nundine que incipiant vicesima quarta die octobris et durent deinde per decem dies continue sequuturos»), amb el corresponent guiatge reial per als qui hi anessin («sub nostra speciali proteccione et guidatico constituti»).⁸⁹ De fet, el text és semblant a les altres concessions de fires fetes pel monarca i pel seu difunt germà Joan I a d'altres llocs del reialme —Viella (1387), l'Albiol (1391), Millars (1391), Vila-rodona (393), Llinars (1406), Castellet del Penedès (1408) i Vallmoll (1410).

Entre gener i juny de 1406, el Consell de la vila redactava unes ordinacions amb vint-i-nou capítols que havien de servir per a regular la celebració de la nova fira, i que eren el resultat de les converses i els debats mantinguts amb els mercaders interessats. El text, que encara havia de ser ratificat pel rei, preveia la celebració de la fira per al termini de deu dies, entre el 22 d'octubre (dos dies abans de la data indicada pel monarca en el seu privilegi) i Tots Sants. I les ciutats i viles convidades eren Perpinyà, Prats d'Arles (Prats de Molló), Puigcerdà, Bagà, Berga, Camprodon, Ripoll, Sant Joan de les Abadesses, Olot, Santpedor, Manresa, Cervera, Lleida, Solsona i Sant Llorenç de Morunys.⁹⁰

Així, amb data de l'1 de juliol de 1406, el comte adreçava una carta als cònsols de Perpinyà, mitjançant la qual convidava els mercaders de la ciutat a portar fins a la nova fira els seus draps i les seves mercaderies. La missiva era tramesa pel mercader cardoní Guillem de Segalers, com a portaveu del comte i de la universitat de la vila, que també portava una còpia de les ordinacions amb els privilegis i les franquesses de la fira a celebrar: salconduit general, enfranquiment de totes les taxes i imposicions del rei, del comte, de la universitat de la vila i de la Diputació del General (llevat, però, de les generalitats); es concretava el tall dels draps, els preus de les cambres amb foc o sense, de les botigues, del taulell del safrà, el percentatge del corredor per drap venut (sis diners, dotze si era francès), i també sis diners per quintar de llana neta o bruta, i del notari per les escriptures segons el valor de la transacció. Els cònsols es comprometien a oferir «posades en bon loch e covinent» als mercaders forans amb la construcció de dos, tres o més hostals, on hi hauria botigues i cambres amb un llit, sales amb dos llits o sales amb rerecambra i dos llits; amb anticipació ja en concretaven els preus i el del foc, un diner per nit i per persona, per als qui es trobarien sense millor lloc per a dormir. Així mateix, l'hostal havia de tenir magatzems per a guardar els draps dels mercaders, pagant quatre diners per càrrega, d'on l'hostaler o hoste no els podia treure fins que el venedor hagués cobrat del comprador; si ho feia i el comprador no complia, estava obligat a pagar ell mateix el preu de la mercaderia lliurada. En cas que el firaire només volgués lloc al magatzem, sense pagar cambra ni foc a l'hostaler, hauria d'abonar dos diners per drap venut; si no ho venia tot a la fira, ho podria treure de la vila sense pagar res a l'hostaler —que tenia prohibit fer de corredor—, ni tampoc cap lleuda. I, finalment, el tribunal de la fira restaria integrat per dos prohoms escollits pels cònsols de la vila i dos més a triar entre els firaires.⁹¹

89. AHC, XVII.1, núm. 127.

90. Joan SERRA I VILARÓ, «La vila, els castells...», p. 160-170.

91. Guy ROMESTAN, «La création de la foire de Cardona (1406)», *Miscelánea de Textos Medievales* (Barcelona, CSIC), núm. 1 (1972), p. 179-188.

Aquell mateix dia s'expediren sengles cartes del comte i els seus cònsols als paers de Cervera a través del mercader cardoní Francesc Vinyoles. En ambdues lletres, informaven de la nova fira a celebrar i se'ls pregava «affectuosament que vuyllats asabentar, induhir e pregar los mercaders d'aquella vila e altres persones qui han acostumat portar mercaderies e comprar de aquelles per les fires vullen venir a la damunt dita fira, vertificant-vos que ls serà feta tota honor e bon aculliment e hauran libertats e ffranqueses». I cal entendre que, com aquestes, s'adreçaren d'altres missives a la resta de ciutats i viles convidades, a mans d'altres mercaders i vilatans de Cardona.

La petició va ser tractada pel Consell de Cervera amb data del 27 de setembre i els paers van accedir a sol·licitar l'anada dels mercaders i els menestrals locals fins a Cardona, atès que «los mercaders e menestrals poblats dins la senyoria del dit senyor comte vinen cascun any a la fira de la dita vila de Cervera e aquí compren e venen lurs mercaderies, de que no és dupte aquella vila e lur fira han honor e reporten gran profit e utilitat». Aquell mateix dia remetien resposta al comte i als cònsols amb les paraules abans transcrites. La presència dels homes de Cervera a la nova fira resta acreditada per una altra carta dels paers del 26 d'octubre, en plena celebració, on informaven al comte de la vinguda de Simó Bertran, Joan Gilabert i altres prohoms, mercaders i menestrals cerverins, alhora que manifestaven el seu greuge per no haver pogut trametre'n un major nombre a causa de les presses per a dur a terme la collita del safrà.⁹²

SENYORIU, SAL I SAFRÀ

Les ordinacions acordades els primers mesos de 1406 per a regular la celebració de la nova fira obeïen a grans trets a la voluntat d'afavorir la venda de teixits. Si ens fixem en la llista de ciutats i viles convidades, identificarem els principals centres productors de draps de llana de la Catalunya interior, entre els quals s'inclouïen les viles de Solsona i Sant Llorenç de Morunys. Com se'ns diu en els seus capítols, cada drap s'haurà d'«alnar en gros [...] com si s lliurava a menut [...] per la hora del dit drap en doble riba la hora, axi al comprador com al venedor», segons el costum de Cardona; davant del comprador, el mercader «desapuntarà» el drap i el corredor l'«alnarà». Es preveu la possibilitat de vendre al detall amb el pagament reduït del dret moderat de «rayadura» (sis diners), llevat que el drap pateixi defectes. I s'encetarà de manera que hi resti la bolla. Es prohibia la venda de peces senceres a coll de corredor, és a dir, fora botiga, per evitar la competència dels revedadors locals, i als paraires i altres de la vila o de fora plegar ni apuntar drap per la fira, tret que sigui «alnat e reyat» per a enviar fora. Igualment, els productors locals tampoc podien tenyir, aprestar o estirar draps els dies de fira, llevat de les «brunetes de molada».

Més enllà, però, dels draps i el seu comerç, les ordinacions inclouen disposicions sobre el safrà. Els mercaders que tinguessin balances i pesos sobre la taula per taulejar el safrà pagarien cinc sous per taula, mentre que el corredor havia de cobrar tres sous per centenar de lliures de safrà. I si la quantitat era inferior a trenta o quaranta lliures, rebria una malla per lliura a pagar pel comprador i el venedor, a parts iguals. Això ens porta a fer una reflexió sobre les dates de celebració de la fira. Els deu dies de duració, entre el 22 d'octubre i l'1 de novembre, ens situen a la tardor, quan els ramats engreixats retornaven dels Pirineus i les seves pastures d'estiu vers les seves respectives explotacions d'origen del sud del país. I també era l'època dels primers vins bullits amb la verema feta un mes abans, al setem-

92. Josep M. LLOBET I PORTELLA, «Cervera i la Fira de Cardona (1406-1408)», a *XXXIX Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos (Cardona 22 i 23 d'octubre de 1994)*, vol. II, Cardona, Patronat Municipal de Museus, 1997, p. 355-360.

bre. Tanmateix allò que no podem obviar és que el termini concedit per Martí I coincidia amb la segona i la tercera setmana de floració i recol·lecció del safrà.⁹³ Era, doncs, el període anual en què els mercats locals i regionals acollien les primeres produccions d'aquesta espècia per a procedir a la seva posterior distribució a escala nacional i internacional.

Dèiem en els apartats anteriors que aquella fira havia de servir per a refermar la capitalitat econòmica i social que la vila del castell de Cardona tenia sobre el territori del Cardener i la Catalunya central a través del senyoriu exercit pels seus senyors jurisdiccionals. El suport del rei a manera de privilegi firal era clau,⁹⁴ però també ho era vincular la celebració al safrà, una especialització econòmica en la qual participaven els prohoms de Cardona i en treien importants guanys. A tall d'exemple, recordem els 14.329 sous i 9 diners reclamats l'any 1457 pels Gibert als hereus d'Eloi de Navel, mercader cardoní establert a Barcelona amb un èxit notable, que eren el preu d'una certa quantitat de safrà.⁹⁵ Aquesta lògica ens permet entendre com dècades després, vers 1440, Cardona apareix consolidada com una de les fires de l'interior del país que acollien el mercadeig del safrà, al costat de Cervera, Tàrrrega, Montblanc, Balaguer, Guissona, Santa Coloma de Queralt, Vilafranca del Penedès, Tremp, Prades i Falset, entre d'altres.⁹⁶

Draps, safrà i, és clar, sal. Ens referíem abans als ramats que baixaven de les muntanyes del nord i les seves pastures d'estiu per dirigir-se vers les seves respectives explotacions d'origen del sud del país; la transhumància, un cicle econòmic que es repetia any rere any a través d'unes carrerades que solcaven l'àrea central i que tenien Cardona i la seva sal com a parada obligatòria. Els períodes de major activitat del salí coincidien amb l'anada de bestiar (mesos de maig-juny, amb l'1 de maig, festivitat de Santes Creus, com a data de partença) i el seu retorn (mesos de setembre-octubre, amb el 29 de setembre, festivitat de Sant Miquel Arcàngel, com a data de referència per a iniciar el retorn).⁹⁷

És en aquest context precís que la fira a celebrar tres setmanes després era un escenari immillorable per a comercialitzar el possible excedent de sal de l'aimina que pertocava a cada llar de la vila. Com hem dit abans, els cent sesters de sal concedits pel comte es van repartir entre les dues-centes famílies vilatanes a raó d'una aimina, el divisor del sester, l'equivalent a uns cent quatre o cent cinc quilograms de sal.⁹⁸ Des del Carnestoltes, quan se'n feia el lliurament, fins a la darrerria de novembre les famílies podien preveure les necessitats bàsiques del seu rebost pel que feia als àpats, i la salaó i la conservació de les carns, i vendre la sal que sobrava. Els dies de fira eren l'escenari idoni perquè aquesta sal de més fos emprada per les famílies vilatanes, i en especial les més migrades, per a accedir a través de la seva venda o, simplement, de l'intercanvi a d'altres béns de consum aportats pels firaires.

93. Pascual RUBIO TERRADO, *El azafrán y la comarca del Jiloca*, Saragossa, Centro de Estudios del Jiloca, 1997, p. 20-73.

94. Solsona no va gaudir de privilegi reial fins a l'any 1476, en temps de Joan II, amb la confirmació de totes les fires concedides a la vila fins aleshores i la concessió de celebrar-ne una de nova els deu dies posteriors al segon dilluns després de Pasqua de Resurrecció. I Torà la tingué el 1493, en temps de Ferran II: Enric BARTRINA I COROMINAS, Enric BERTRAN GONZÁLEZ i Jordi TASIES I PLANAS, «Les fires vilatanes antigues...», p. 23-24; Jaume COBERÓ I COBERÓ, *Història civil i religiosa de la vila de Torà*, Barcelona, Gràfiques Hostench, 1982.

95. Claude CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462...*, p. 343-344, nota 5.

96. Pere VERDÉS I PIJUAN, «Una espècia autòctona...», p. 767-772.

97. Andreu GALERA I PEDROSA, «Sal, ganaderia, cañadas, trashumancia...», p. 561-590.

98. Val a dir que els quatre còsols del Comú i el clavari en rebien dues, a més de l'abat i el sagristà de Sant Vicenç (aquest darrer com a regent de la cura d'ànimes de l'església del castell), el capellà de Sant Miquel, l'oficial del bisbe a la vila, el frare predicador de quaresma, l'hospitaler de la vila, el mestre d'escola, l'escombrador i el carnisser, sense oblidar el procurador general del comte i els oficials de la seva cúria (l'assessor ordinari, el tresorer, el batlle, el sotsbatlle, el notari i els nuncis de la cúria, a més dels procuradors fiscals) i els administradors de l'Areny (el batlle de la sal, l'escrivà de la sal i el mesurador de la sal). Fins i tot se li donava un ús benèfic, quan el Consell aprovava que una partera rebés dues aimines per a la seva subsistència.

I tot això a les portes del mes de novembre i de Sant Martí, quan la salaó per a conservar les carns sacrificades per a passar l'hivern significava un altre increment de la demanda de sal.

La concessió reial de la nova fira sumada a la restauració per part del comte dels drets sobre la sal evidencien el pols vital assolit per aquesta comunitat vilatana sota el regnat de Martí I. I, en especial, pels seus prohoms, identificats amb els mercaders i els homes de negocis més dinàmics que encapçalaven la representació comunal de la vila davant els interessos del seu senyor jurisdiccional. Una trentena llarga de famílies, entre les quals sobresortien els Capdebocs, Descorp, Gibert, Llobet, Mas, Navel, Niubó, Porter, Segalers i Vinyoles. La seva entrada en escena havia comportat una renovació d'homes i de cognoms en el si del corpuscle social que conformaven els prohoms del Consell, amb la consegüent transformació d'idees i de maneres d'actuar envers la tradició representada per les famílies més antigues. Si aquestes darreres havien fonamentat la seva riquesa entorn de la ramaderia i l'administració dels monopolis i feus del senyor, ara els nouvinguts ho feien a través del comerç i les manufactures de la llana i la pell treballades en l'àmbit local i regional, sense oblidar els draps i els productes de luxe estrangers, i les vitalles de primera necessitat com els cereals i el vi. I del safrà, fins al punt que se'ns fa difícil entendre l'adveniment econòmic i social d'alguna d'aquestes famílies sense la seva participació i especialització en el comerç d'aquesta espècia.

L'èxit d'aquests homes en els seus negocis els havia dut a gaudir de la confiança del seu senyor, el comte Hug II, pel que feia a l'administració del seu patrimoni i les seves rendes. La gestió feta per les famílies Sacort i Terradelles al capdavant de la batllia de sal o dels Mas a la tresoreria general del comtat palesa el grau de complicitat entre els uns i els altres. Encapçalàvem el títol d'aquesta comunicació, i de retruc també d'aquest apartat final a manera de conclusions, amb les paraules senyoriu, sal i safrà, tres substantius que defineixen realitats diferents, però coincidents, que ens han de servir per a apropar-nos a l'anàlisi d'aquesta oligarquia urbana i a l'economia a escala regional desenvolupada a l'interior del Principat sota l'aixopluc dels seus senyors.

Cardona i les altres viles del comtat integraven una àrea econòmica diferenciada pels respectius mercats i els microcircuitos de les seves especialitzacions (que anaven des de la sal de Cardona fins a les blanquetes de Solsona i les brunetes de Sant Llorenç),⁹⁹ però homogeneïtzada per la jurisdicció comuna d'un mateix senyor i pels lligams de consanguinitat i els negocis establerts entre les famílies de les respectives oligarquies locals que participaven en l'administració i els monopolis del senyoriu.¹⁰⁰

Aquesta economia regional enllaçava amb els macrocircuitos nacionals i internacionals a través de dos eixos bàsics. Per un costat, Berga, Puigcerdà i la Seu d'Urgell, al nord, vers Foix i el migdia francès.¹⁰¹ I per l'altre, Manresa, al sud-est, vers Barcelona i el litoral. Des de dècades enrere, el Born i el port barceloní havien estat la base operativa dels fills d'algunes famílies locals com ara els Segalers, Gibert, Ros, Torà, Colom, Codina, Llobet, Vilorbina, Aguilar, Navel i altres. Hi acudien, com molts altres joves del país, atrets per les oportunitats de participar en el gran comerç mediterrani i continental. Barcelona era una finestra oberta a la Mediterrània per on projectar-se al món conegut. I alguns

99. Mario DEL TREPPO, *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalanoaragonesa al segle xv*, Barcelona, Curial, 1976, p. 146; Henri BRESCH, «La draperie catalane au miroir sicilien, 1300-1460», *Acta Mediaevalia* (Barcelona, Universitat de Barcelona), núm. 4, (1983), p. 107-128.

100. Andreu GALERA I PEDROSA, *Territori, senyoriu i jurisdicció...*, p. 685.

101. L'any 1392, el comte Mateu I de Foix havia confirmat el guiatge concedit el 1374 pel seu pare, el comte Gastó III, a favor dels homes de Cardona i les seves mercaderies en la vila i terme d'Acx-dels-Tèrmes («de totes e sengles guaveles posades en la vila d'Acx»), amb exempció de pagar passatge, lleudes i altres imposicions per les terres del comtat de Foix i dels vescomtats de Biarri i Castellbò: AHC, XVII.1, núm. 118 i 119.

dels prohoms de Cardona ho van saber aprofitar per a participar en el comerç internacional, en una dinàmica que pren la màxima expressió en la persona del mercader Jaume de Navel, que l'any 1406 encapçalava el consolat d'ultramar dels catalans a Tunis.¹⁰²

És en aquest escenari barceloní que hom pot albirar l'existència d'un nucli o grup de negocis que giravoltava entorn dels Ros i els Colom pel que feia a Cardona, i dels Junyent i els Garró pel que feia a Solsona. Ells eren els factors que gaudien de la confiança del senyor i els prohoms dels respectius consells comunals per a tractar els seus interessos a la ciutat a partir de la doble via que ens insinuen els seus cognoms: el comerç i el govern de la ciutat (Ros) i la banca i la taula de canvi (Colom). A través seu s'enllaçaven les hisendes comtal i comunals amb el mercat de rendes barceloní per a donar forma als circuits financers que havien de fluctuar entre la ciutat i el rerepaís sota la jurisdicció dels comtes de Cardona en el decurs de les cinc dècades següents.¹⁰³

Concloïem aquí la nostra participació en la celebració al sisè centenari de la mort del rei Martí I, amb una comunicació que ha volgut incidir sobre el dinamisme demostrat en el seu regnat per les oligarquies urbanes de la vila i el comtat de Cardona. L'any 1396, el declivi físic del comte Hug II ja era una evidència. Les necessitats pecuniàries experimentades en els tres anys següents per la hisenda comtal i la successió del vell comte a mans del seu fill i hereu havien d'oferir als prohoms de Cardona una oportunitat única per a mesurar la seva capacitat negociadora envers els seus senyors. En el termini dels vuit anys següents, les seves aspiracions havien estat satisfetes per superar la fallida de les franqueses de la sal viscuda el 1348, quan la davallada de les rendes havia obligat Hug II a suspendre-les, alhora que refermaven la capitalitat econòmica i social exercida per la vila sobre el comtat amb el privilegi reial de fira. El múscul negociador demostrat llavors pels prohoms de Cardona passa per entendre els canvis operats entorn dels cognoms que integraven el Consell comunal i la seva capacitat per a esdevenir els interlocutors del senyor en relació amb les demandes financeres de la seva hisenda.

La capacitat del comte de Cardona i els seus prohoms de generar crèdit és una de les claus per a analitzar el protagonisme de la casa comtal sota el regnat de Martí I i les seves intervencions posteriors en la política interna i externa del Principat. El rei havia començat a regnar a quaranta anys, mentre que Joan Ramon Folc I va heretar el títol comtal de Cardona a vint-i-cinc. El seu regnat fou de catorze anys, mentre que el comte va governar les seves terres durant quaranta-dos, fins al punt de conèixer tres reis i un canvi de dinastia, amb un notable protagonisme. Totes i cadascuna de les seves participacions en l'escenari polític català abans i després de l'estroncament dinàstic (campanya sarda, Casp, Corts de Barcelona, Concili de Constança, Corts de Sant Cugat - Tortosa, campanya corsa i Nàpols) es finançaren mitjançant el recurs al crèdit censal amb la corresponent intervenció dels seus prohoms en el mercat de rendes de Barcelona i la satisfacció dels interessos respectius.

Ambdues parts en sortien beneficiades. El comte aconseguia els diners necessaris i, a canvi, els prohoms obtenien per al comú la confirmació d'antics privilegis i l'aprovació d'uns altres de nous que refermaven la capitalitat exercida des de la vila sobre el territori del comtat, alhora que guanyaven

102. Claude CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462...*, p. 141; Andreu GALERA I PEDROSA, *Territori, senyoriu i jurisdicció...*, p. 554-559.

103. Andreu GALERA I PEDROSA, «Endeutament i fiscalitat senyorial a la Catalunya del segle xv. El cas del comtat de Cardona (anys 1419-1433)», a Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ (ed.), *Fiscalidad real y finanzas...*, p. 362-397; Andreu GALERA I PEDROSA, «El comtat de Cardona, l'any 1433. Territori i homes segons les preses de possessió fetes per Joan de Marimon, ciutadà honrat de Barcelona», *Oppidum* (Solsona, Centre d'Estudis Lacetans), núm. 5 (2006), p. 45-55; Andreu GALERA I PEDROSA, «Endeutament censal, pressió fiscal i alçaments populars (el cas del comtat de Cardona i la Vall de Lord a mitjan segle xv)», a Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ (ed.), *La deuda pública...*, p. 309-331.

el favor del seu senyor per a accedir als càrrecs clau de la seva administració. La cessió de la procuradoria general del comtat a favor del mercader Pere Gibert feta l'any 1416 pel comte Joan Ramon Folc I, tot just abans de partir vers Constança, és simptomàtica d'allò que passava. El protagonisme que Pere Gibert havia tingut en els anys precedents es veia recompensat amb la confiança del seu comte i la governació general del comtat en absència del senyor, tota una fita per als prohoms que, després de la batllia de la sal i la tresoreria, aconseguien arribar a quotes de poder fins aleshores reservades als membres del braç militar.